

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra české literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

OBRAZ PROSEČSKA V DÍLE
TERÉZY NOVÁKOVÉ

PICTURE OF PROSEČSKO IN THE WORKS OF
TERÉZA NOVÁKOVÁ

Vedoucí bakalářské práce: Prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc.

Autorka bakalářské práce: Alena Morávková

Proseč 189, 539 44 Proseč

B ČJ-NJ prezenční

Rok dokončení práce: 2014

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Prohlašuji, že odevzdaná elektronická verze bakalářské práce je identická s její tištěnou podobou.

V Praze dne 20. června 2014

.....
Podpis

Ráda bych na tomto místě poděkovala Prof. PhDr. Dagmar Mocné, CSc. za její cenné rady a trpělivost při vedení mé bakalářské práce.

Obsah

Úvod.....	5
1 Teréza Nováková a Prosečsko.....	6
2 Vývoj její tvorby	9
2.1 Literární počátky	9
2.2 Vliv venkova a národopisectví.....	9
2.3 První romány	10
2.4 Osobní život a prvky lyrismu.....	10
3 Realismus v české literatuře	12
4 Charakteristika Úlomků žuly a Děti čistého živého	13
4.1 Úlomky žuly.....	13
4.2 Děti čistého živého	16
5 Místní názvy v Úlomcích žuly a Dětech čistého živého	20
5.1 Názvy měst a vesnic.....	20
5.2 Jména částí vesnic	23
5.3 Stavení.....	25
5.4 Přírodní útvary	26
5.5 Pověsti	27
5.6 Úloha místních názvů.....	27
6 Cesta krajinou.....	29
6.1 Rané povídky	29
6.2 Pozdější povídky	31
6.3 Román	32
7 Čas.....	34
7.1 Lineární čas	34
7.2 Cyklický čas	35
8 Dialekt	38
9 Odívání a obydlí	41
9.1 Venkov vs. město	41
9.2 Jedinečnost T. Novákové v popisu odívání a obydlí.....	45
Závěr	47
Seznam použitých pramenů a odborné literatury	49
Resumé.....	53
Summary.....	53
Klíčová slova	54
Keywords	54
Přílohy.....	55

Úvod

Teréza Nováková se řadí k realistickým autorům vesnického románu konce 19. století. Ti se snažili pravdivě, bez idealizace zachytit tehdejší venkovskou společnost s jejími klady i zápory. Aby dodali svému příběhu na věrohodnosti, zasazovali děj do určitého kraje, který dobře znali. S reáliemi tohoto regionu pak nakládali volně a uzpůsobovali je potřebám uměleckého díla.

Místem, do kterého ukotvila Nováková děj svých povídek a románů, jsou východní Čechy, konkrétně Litomyšlsko, Poličsko a Prosečsko. Tento poslední jmenovaný region je zároveň mým domovem. Mám k němu tedy hlubší osobní vztah, a proto mne zajímá, jakým způsobem se promítl do tvorby Terézy Novákové a jak ho viděla svými očima.

Cílem této práce je tedy sledovat obraz Prosečska v dílech Terézy Novákové a konfrontovat způsob jejího líčení tehdejšího prostředí s historickou realitou. Dále posoudit, do jaké míry se nechala ve svých dílech krajem inspirovat a jak ho přizpůsobuje svým uměleckým záměrům.

Předmětem mého zkoumání se staly knihy, které se vážou bezprostředně k Prosečsku. Jedná se o román *Děti čistého živého* a povídkový soubor *Úlomky žuly*. V *Dětech čistého živého* líčí autorka život a osudy lidí přímo v Proseči a přilehlých vesnicích. V *Úlomcích žuly* z počátku autorčiny tvorby je popsáno dění v sousední Budislavi. Vzhledem k tomu, že je mezi vznikem děl určitá časová prodleva, budu na nich také pozorovat, zda se obraz kraje nějak změnil.

V ostatních románech je děj umístěn spíše do vzdálenějších vesnic na Poličsku; v *Jiřím Šmatlánovi* je hlavním dějištěm Borová, nedaleko Poličky, román *Na Librově gruntě* zrcadlí těžký život kolem revolučního roku 1848 ve vesnici Nedvězí a nejznámější román *Drašar* je zasazen do Březin, rovněž na Poličsku.

1 Teréza Nováková a Prosečsko

Teréza Nováková se narodila do dobře situované česko-německé rodiny 31. července 1853. Po šťastném a bezstarostném mládí prožitém v Praze, navyklá na život velkoměsta, se ve svých třidvaceti letech musela přestěhovat do maloměstské Litomyšle. Stalo se tak po vytouženém a dlouho očekávaném sňatku s Josefem Novákem, který zde byl, navzdory jejich představám o společném životě ve velkoměstě, jmenován gymnaziálním profesorem. Jako mladá vlastenka z Prahy a z bohaté rodiny si na malé poměry v Litomyšli jen těžko zvykala a velmi strádala. Její pobyt na Litomyšlsku byl pro ni zpočátku tísnivý a ubíjející. Nenacházela zde nikoho, kdo by byl stejného cítění a smýšlení. Dokonce ani s byty, ve kterých s manželem bydleli, nebyla Teréza Nováková spokojená. Stále se v nich necítila jako doma, byla jimi deprimována a nenalézala v nich klid ani uspokojení, což mělo za následek opakované stěhování a neustálé hledání opravdového domova.

O dva roky později, roku 1878, se konečně na delší dobu usazují na lidovém předměstí Litomyšle zvaném Záhradí. Až do této doby ve svém životě prakticky nepoznala Teréza Nováková prostý český lid. Jisté povědomí o něm měla jen z pražských ulic a z literatury. V Litomyšli se setkala pouze s maloměstskou buržoazií.

Zásadní obrat v jejím životě a změnu názoru na Litomyšlsko vyvolaly cesty do Budislavi a blízkého okolí počátkem 80. let. Při těchto výpravách se sblíží se českým venkovským lidem, poznává jeho zvyky, tradice, venkovskou kulturu. Budislavsko v ní probudilo vážný zájem o východní Čechy a národopis. Otakar Chaloupka uvádí ve své publikaci o Teréze Novákové její vzpomínku, v níž se tato spisovatelka vyznává, jak podnětnou se pro ni Budislav stala:

„Vzpomněla jsem, dítě velkoměstské, venkovského života naprosto neznalé, kde po prvé promluvila ke mně zevní i vnitřní bytost východočeského kraje a lidu, kde prvně spatřila jsem chaloupky zešedlých lomenic, malovaných ‚kukel‘ a ‚podšupů‘, moudrými i zbožnými průpovědmi popsanych, [...], připamatovávala-li jsem si, kde objevem a paměti potomstva zachráněn podivuhodný kroj panství litomyšlského, jehož spanile komponovanými ornamenty svých mužských ‚bruslen‘ a ‚lajblíků‘ (kazajek), ženských ‚šat‘ a plochých čepců budí úžas i nejpřísnějších odborníků, - vděčně sepjala jsem ruce a zase si řekla ‚Budislav‘.

Ano, podhorská vesnice, líbezně do polovence v lesích seskupená s přílehlou osadou Kamennými Sedlišti, byla mou velkou učitelkou; ukázala mi, čeho dosud jsem

nespatřila, zavedla mne do tajů, jež jsem jen matně tušila, učinila mi srozumitelnou novou řeč, jejímž pravidlům a jemnostem stále se učím a nikdy nedoučím...“
(Cit. podle CHALOUPKA: 26–27)

Při kontaktu s venkovským životem na Litomyšlsku je Teréza Nováková až nepochopitelně všímavá. Její pozornosti neujdou věci každodenního života, které jsou pro člověka žijícího v tomto prostředí natolik samozřejmé, že si je ani neuvědomuje. Nováková jakožto bývalá obyvatelka Prahy je prostými venkovskými věcmi přímo fascinována. Pozoruje je očima dítěte z velkoměsta, které na rozdíl od zkušených a ničemu se nedivících dospělých nepřestává být oslňováno každou novou věcí.

Při svém poznávání tohoto kraje se nadchne hlavně pro lidové kroje a lomenice. Jak silné bylo její zaujetí pro etnografii východních Čech, dokazuje národopisná část výstavy Spolku paní a dívek v Litomyšli organizovaná v roce 1887 právě Novákovou (CHALOUPKA: 121) nebo její monografie *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku*, skrze kterou podala první zevrubný popis českého lidového kroje (STRÁNSKÁ: 113). Zájem o národopis byl tehdy velkou módou ve vlasteneckých kruzích celého národa (ŠTĚPÁNOVÁ: 66–67).

Východní Čechy ji přímo učarovaly a díky stipendiu ze spolku Svatobor se může jejich poznávání věnovat ještě intenzivněji. Při putování po Vysočině si dělá podrobné etnografické zápisky a sbírá materiál, z něhož pak vychází ve svých odborných i uměleckých pracích.

Roku 1895 je Josef Novák jmenován profesorem v Praze. O této události oba manželé velmi dlouho snili, avšak když se teď měli rozloučit s Litomyšlí, kde byli zpočátku tak nespokojení, a vrátit se do Prahy, kulturního a politického centra českých zemí, zjistili, že to pro ně nebude vůbec snadné. Nechali se očarovat geniem loci podhorského kraje a nikdy se už od něj neodpoutali nadobro.

Po přesídlení do Prahy se Teréza Nováková do okolí Budislavi opětovně vrací, putuje venkovem, hlouběji poznává lid a jeho kulturu a nepřestává si vše zaznamenávat. Při svých cestách sbírá dokonce tolik materiálu, že jej pak ani nestačí zpracovávat. Tyto studijní procházky po Litomyšlsku a Poličsku ji mimo jiné přivedou i do malého městečka zastíněného ze všech stran temnými lesy a hlavně známějšími a většími městy, jež ho kolem dokola obklopují (Skuteč, Vysoké Mýto, Litomyšl, Polička a Hlinsko). Jedná se o městečko Proseč, které se Teréze Novákové stane další kapitolou

jejího života. Důkazem obliby Prosečska, vytvoření si hlubšího osobního vztahu k tomuto koutu země, je koupě rázovité vesnické chalupy, pro niž se rozhodla s manželem roku 1903 (ŠTĚPÁNOVÁ: 130).

Velmi silnou vazbu Terézy Novákové ke kraji východních Čech dokládá ještě několik faktů. Předně je to její práce na monumentálním díle *Čechy*, vydávané Ottovým nakladatelstvím, kam přispěla svým popisem Litomyšlska, Poličska, Lanškrounska a Vysokomýtska (CHALOUPKA: 29–30), a dále její rozhodnutí nastěhovat se roku 1908, po smrti milovaného manžela, do Proseče natrvalo (ŠTĚPÁNOVÁ: 158). To, že se Nováková rozhodla přijmout prosečskou chalupu za svůj domov, nebylo pro ni vůbec samozřejmostí. Jak bylo již výše uvedeno, domovem pro ni nemohlo být místo, kde by se cítila cizí. Domov pro ni znamenal něco, k čemu měla hlubší osobní vztah a kde mohla žít bez pocitu stísněnosti.

V Proseči napsala *Děti čistého živého* a také své poslední a nejslavnější dílo o knězi – buditeli, román *Drašar*.

Hlavním dějištěm rozsáhlého díla *Děti čistého živého* je Proseč a okolí, což také poukazuje na zvláštní vztah k tomuto místu. Jistě by si autorka románu, v němž velmi detailně popisuje tamější život s nikterak negativními konotacemi, nevybrala pro dějiště místo, ke kterému má záporný vztah nebo k němu nemá dokonce vztah žádný. Nepochybně nemůže být také hlavním důvodem volby prostředí Proseče a jejího okolí látka, která je v románu zpracována a podle které opravdu existovala na Prosečsku deistická sekta. Autorka mohla místo konkrétního prostoru zvolit prostor imaginární.

Poslední léta svého života, jež ukončila srdeční choroba na sklonku roku 1912, strávila Teréza Nováková na Prosečsku. Na poměry chudého kraje, odříznutého od moderního světa velkých měst, se jí zde dostává celkem bohatého kulturního vyžití. Účastnila se mnoha koncertů, besed, divadelních představení atd. Na takových akcích nebyvala pouze návštěvnicí, ale na žádosti ženských spolků a vzdělávacích sborů sama vedla přednášky o literatuře, národopisu nebo feminismu (IBID.: 169).

Mezi Terézou Novákovou a východními Čechami byl bezesporu vzájemný vztah. Východní Čechy zásadně ovlivnily život Novákové a ona byla zase naopak velkým přínosem pro ně. Jednak velkou měrou přispěla svými poznatky o tomto koutu českých zemí v oblasti národopisu, a jednak značně důležité bylo i její aktivní působení v ženském emancipačním hnutí.

2 Vývoj její tvorby

Terézu Novákovou zná každý z hodin české literatury jako tvůrkyni realistických próz. Zpravidla se uvádí jejích pět realistických románů a povídkový soubor *Úlomky žuly*. Ovšem cesta na tento tvůrčí vrchol nebyla lehká. V následujících odstavcích budou popsány milníky jejího života, které klíčovým způsobem ovlivnily její tvorbu.

2.1 Literární počátky

Na Novákovou, jako ostatně i na jiné literáty působila četba domácích a zahraničních děl. Velký vliv na ni měly zábavné črty prozaiků z okruhu ruchovců a lumírovců. S velkou úctou vzhlížela k Svatopluku Čechovi a Karolíně Světlé (JANÁČKOVÁ 2001: 259). Ze zahraničních spisovatelů to byli např. Dickens, Byron nebo Swift, které znala z anglických originálů, a Schiller, jehož četla v němčině (CHALOUPKA: 15).

Mladá, teprve šestnáctiletá, Teréza (tehdy ještě Lanhausová) zaslala do předního českého beletristického časopisu *Květy* svou básnickou sbírku s žádostí o uveřejnění. Tehdejší redaktor Vítězslav Hálek ale mladou literátku nepotěšil, když otisknutí této její prvé tvorby odmítl. Ani o čtyři roky později neuspěla s cestopisnými prózami v *Lumíru*. Tato dvě odmítnutí postačila, aby Terézina hrdost zabránila další literární činnosti.

Psaní se opět začala věnovat až v Litomyšli, aby utěšila svůj tísnivý stav. V uměleckých pracích se vracela do svého radostného dětství a mládí stráveného v Praze (IBID.: 16–17). Následovaly konvenčně psané vlastenecké povídky po vzoru Karoliny Světlé a povídky idylicky a romanticky laděné, které byly založené spíše na autorčině tužbě než na skutečnosti (IBID.: 21–22). Motivy z Litomyšlska zde poskytují pouze jeviště pro příběhy. Zástupným dílem etapy literárních počátků je např. *Maloměstský román* (IBID.: 22).

2.2 Vliv venkova a národopisectví

Jinak tomu ale začíná být v devadesátých letech 19. století, kdy se Teréza Nováková více sžívá s krajem a jeho lidem. V uměleckých pracích se začínají odrážet

její etnografické studie a sblížení se s psychologií venkovana východních Čech. Důležitou roli pro vznik nových uměleckých prací hrál sebraný národopisný materiál získaný z četných cest po venkově. V podtitulech povídek se autorka „přiznává“, že se jedná „o kresbu dle skutečnosti“, např. v *Úlomcích žuly*. Díla ztrácejí romantické a idylické ladění a jsou už realistického rázu. Je v nich velice detailně popisován život na vesnici se svými obyčejí, tradicemi, kulturou. Tvůrčí období ve znamení národopisu je pro Terézu Novákovou časem vzestupu na její umělecké dráze (JANÁČKOVÁ 2001: 257).

2.3 První romány

Bezpochyby největší vliv na její literární tvorbu měla problematika náboženství ve východních Čechách. Tento kraj byl nábožensky velmi různorodý. Žili zde katolíci, protestanti i přívrženci nejrůznějších „bludařských sekt a vyznání“ (CHALOUPKA: 70). Ve stěžejních dílech autorky, ať už se jedná o romány nebo povídky, se tato problematika odráží.

V druhé polovině devadesátých let 19. století píše Nováková své romány, kterými si získala titul „umělkyně“. Jedná se o romány *Jan Jílek*, *Jiří Šmatlán* a *Na Librově gruntě*. Ty jsou napsány v období, kdy je v českých zemích na vrcholu realistická próza s vesnickou tematikou. Realistická a historická próza zaujímala tehdy v literatuře dominantní postavení.

2.4 Osobní život a prvky lyrismu

Osobní život Terézy Novákové hraje v její literární tvorbě nepochybně také velkou roli. Zpočátku to lze vidět na typu próz psaných po výměně Prahy za Litomyšl. Nejtěžšími životními ranami byla pro spisovatelku ztráta milovaných osob. Nováková během života pohřbila pět ze svých dětí. Nejkrutější pro ni byla smrt nejstaršího syna Theodora, ke kterému měla duchovně nejbližší. Spatřovala v něm nadějněho přírodovědce s vidinou slibné kariéry a jako matka na něj byla velmi pyšná. Tato pro Novákovou asi největší životní tragédie se musela bezesporu promítnout do jejího vnímání východočeské krajiny. Theodor, nejmilovanější syn, jí totiž velmi často dělal společníka při výpravách východními Čechami. Muselo to být velmi skličující, když po

jeho smrti osamělá bloudila místy, po kterých se dříve společně procházeli. Opuštěná matka začíná vidět tamní krajinu ve zcela jiných barvách. Příroda se pro ni stává „blíženkyňi jejího osudu a pamětnicí ztraceného syna“ (JANÁČKOVÁ 2001: 278). Theodorovým odchodem byla zasažena dokonce natolik, že se na dva roky odmlčela ve své tvorbě. Další rána přišla roku 1907, když ji nečekaně zemřel milovaný manžel. V této neradostné době vznikala stěžejní díla *Děti čistého živého* a *Drašar*.

Ke konci života sužovala spisovatelku těžká srdeční choroba, která ji rozhodně na životním optimismu nepřidávala. Ba právě naopak. V posledních letech svého života se Nováková, ovlivněna všemi strastmi, které ji v životě potkaly, uchyluje k subjektivnějšímu zobrazování krajiny a začíná psát alegorické črty nebo lyricky stylizované prózy jako např. *Výkřiky a vzdechy* napsané na samém sklonku jejího života.

3 Realismus v české literatuře

Realismus v českých zemích vznikl na základě krize společnosti v druhé polovině osmdesátých let 19. století. V literatuře vyvstala potřeba otevřeně hovořit o nedostatecích a záporných stránkách českého společenského života. Významného postavení si proto získal v české literatuře osmdesátých a devadesátých let kritický realismus. Jeho úkolem bylo vystihnout neidealizovanou společnost, tedy takovou, jakou doopravdy byla. Neznamená to však, že by jednotlivá díla kopírovala události, které se opravdu staly, konkrétní skutečnost. Šlo o vyličení pravděpodobného obrazu skutečnosti, přičemž měla realistická fikce působit co nejvíce neutrálně, nestranně a věrohodně. Primární funkcí uměleckých děl byla funkce poznávací. Výchovný a umělecký aspekt díla se jevil jako druhotný a byl odsunut do pozadí.

Látka realistických próz se vztahovala ke všednímu až banálnímu. Realistické dílo mělo představovat obraz nebo fotografii reality, proto bylo uplatňováno objektivní líčení. Vypravěč musel být tedy až neviditelný a zároveň vševědoucí, aby mohl do detailu vykreslit skutečnost. Dějovost v epice byla oslabena a z tematických vrstev dominovala buď postava, nebo prostor. K dosažení větší autentičnosti lokalizovali tvůrci příběh do určitého kraje. Známe jsou např. Staškovy vesnické romány z Podkrkonoší, Raisova tvorba inspirovaná Trhovokamenickem, Klostermannovy šumavské lesní samoty nebo právě próza Novákové, čerpající z již v úvodu zmiňovaných regionů. Neopomenutelné v tomto smyslu je také české realistické drama, jehož hlavními představiteli byli bratři Mrštíkové. Tito autoři ve svých dílech usilovali o zachycení regionální specifičnosti. Od prostředí se pak odvíjela řeč postav zbarvená dialektem a četnými archaismy. Slovník postav je také volen podle jejich příslušnosti do sociálních vrstev. Většinou se jednalo o prostý lid a nižší sociální skupiny.

S potlačením fabulace také souvisí důraz na plynutí času. Vznikaly tak románové kroniky, které byly sledem scén a výjevů na časové ose. Nejvýznamnějšími reprezentanty tohoto žánru jsou bratři Mrštíkové se svým *Rokem na vsi* nebo Alois Jirásek a jeho román *Proti všem*.

4 Charakteristika Úlomků žuly a Děti čistého živého

4.1 Úlomky žuly

Geneze

Soubor realistických povídek nazvaný symbolicky *Úlomky žuly* pojednává o životě venkovského lidu východních Čech. Děj všech povídek se odehrává ve vesnici Budislav a v přilehlých Kamenných Sedlištích, kde se autorka, jak už bylo výše uvedeno, poprvé více sblížila s východočeským lidem pohorské vesnice. A právě těmito národopisně laděnými kresbami a črtami vzdala Budislavsku hold.

Povídky z prvního knižního vydání vznikaly v devadesátých letech 19. století, kdy už měla autorka za sebou četné poznávací cesty po východních Čechách. Velké množství nasbíraného národopisného materiálu jí posloužilo jako podklad pro toto dílo.

Nutno uvést, že *Úlomky žuly* jsou zlomovým bodem v autorčině tvorbě. Uzavírá se období jejích „prvních literárních pokusů“ (NOVÁK 1930: 25) a povídkový cyklus z prostředí Budislavska předznamenává vznik známé pětice východočeských románů Novákové.

Knižní vydání vyšlo poprvé roku 1902. Jedná se o čtyři povídky, které byly původně adresovány především ženskému čtenářstvu a zveřejněny v Kalendáři paní a dívek českých (JANÁČKOVÁ 2001: 257). První tři prózy publikovala autorka v rozmezí let 1894–1897, poslední črta *Před pohřbem* byla otištěna v knižnici Dívčí svět roku 1900 (IBID.: 280–281).

Nováková pomýšlela ještě na druhou řadu *Úlomků žuly*. Stihla však napsat už jen dvě nové povídky, a sice *Halouzky* a *Na faře*. *Halouzky* byly napsány roku 1907 a o rok později vycházely v periodiku *Zlatá Praha* na pokračování. Prózou *Na faře* se zabývala Nováková v letech 1911 až 1912 v obavách, že ji kvůli své nemoci již nedokončí. Tento rozsáhlejší příběh o zavržení nevinné dívky byl publikován taktéž na pokračování v *Novině* (IBID.). Období počátku 20. století je pro Terézu Novákovou spíše už neradostné, neboť po smrti svého syna Theodora¹ velmi strádala. Je to ale také doba, kdy má na svém kontě již všechny své romány, kromě *Drašara*, kterého začala

---

¹ Theodor Novák zemřel roku 1901.

psát roku 1908. Její syn Arne Novák zařadil nové dvě prózy do druhého, posmrtného, vydání *Úlomků žuly*, jež vyšlo roku 1919 (JANÁČKOVÁ 2001: 280).

Analýza

Povídky v duchu venkovského kritického realismu popisují prostředí a způsob života v Budislavi a jejím okolí 19. století. Pravdivě a bez idealizace vykreslují tehdejší skutečnost. Nastíněny jsou také sociální problémy regionu. Autorka zobrazuje chudobu způsobenou neúrodným krajem a v neposlední řadě líčí náboženské rozpory mezi katolíky a evangelíky vzniklé po vydání tolerančního patentu. Jednotlivé příběhy demonstrují vzájemný vztah krajově příznačné a zvykově obyčejové situace s motivy lidsky významnými a jímavými (JANÁČKOVÁ 2001: 263). Na pozadí hlavní dějové linie se odehrávají různé tradiční venkovské události a slavnosti, jako např. svatby, pohřby, posvícení, zabíjačky. Ústředním tématem próz jsou pak strasti hlavních hrdinek a téměř všude jsou odhaleny rozvrácené lidské vztahy na vesnici. Zakončení povídek nebývá smírné.

Podtituly drobných próz z prvního vydání poukazují na to, že jde o „kresby či črty dle skutečnosti z nejuvýchodnějších Čech“. Tímto upozorněním nabývají povídky na autentičnosti ještě dříve, než se čtenář vůbec pustí do jejich četby. Prvkem realismu je rovněž vypravěč, který je objektivní, nestranný a vševědoucí. Jeho popisy skutečnosti jsou často až dokumentární povahy.

Prostředí, kde se děj odehrává, je popsáno do nejmenšího detailu – od druhů rostlin počínaje a typem nábytku v domácnostech konče. Na věrohodnosti příběhů se dále podílí velká škála místní názvů.

Hrdinové, kterými jsou z pravidla ženy, promlouvají východočeským nářečím, jehož prvky nechybí ani v řeči vypravěče. Častá jsou příjmení a přezdívky postav, u nichž je vysvětlen i jejich původ. Nedílnou součástí vykreslení jednotlivých figur je precizní popis oděvu.

Téměř až dokumentární způsob a pečlivost, s jakou jsou *Úlomky žuly* napsány, plně korespondují s neměnnými názory Novákové na literární tvorbu. Již roku 1885 ve stati *Rozkvět či úpadek* navrhuje „klamné a záludné jen preludy“ (Cit. podle CHALOUPKA: 104–105) v literatuře a v další stati z roku 1888 s názvem *O podmínkách zdárné tvorby umělecké* se pozastavuje nad tím, „jak hlubokými a podrobnými studiiemi

kulturními i filosofickými honosí se často spisovatel vybírající si náměty co nejjednodušší... Jakých kolikrát třeba příprav a studia, než spisovatel básní cítí se na půdě pevné, neklamné; mnohý detail, několika jen slovy vyjádřený, vyžadoval práce nemalé!“ (Cit. podle CHALOUPKA: 104–105)

Recepce

Snad jediným objektivním recenzentem, jenž se vyjádřil k *Úlomkům žuly*, byl roku 1903 F. V. Vykoukal. V revue *Osvěta* pochválil psychologické napětí vyzařující z *Úlomků*. Kresba *S nůši* podle něj značně obohatila vesnickou povídku. Velmi kladně hodnotí „lidově popisné“ (Cit. podle JANÁČKOVÁ 2001: 274) v *Drobové polévce*, které nebylo cílem, ale prostředkem. Črtám *Zrána před svatbou* a *Před pohřbem* se dostalo už negativní kritiky. Vykoukal je kritizuje za přemíru folkloru (IBID.).

V publikaci *O Teréze Novákové* podrobil Arne Novák literární kritice tři povídky z prvního vydání *Úlomků žuly*:

„[...] hmotné podmínky životní stojí v popředí, dialektu využíváno vydatně, odchylky od modelů jsou nepatrné, líčení krajinné jest provedeno s nesmélou střídmostí, předmětný realismus dospěl tu až ke krajní mezi, ale všude provázen láskyplnou účastí něžného srdce pravé lidumilky.“
(NOVÁK 1930: 30)

Dále jako „nevyrovnatelný kus mistrovský“ (NOVÁK 1918: 201) označuje poslední povídku *Na faře*. Ta byla psána „takřka perem umírající ženy“. V rozměrném obraze z nejvýchodnějších Čech „zpívá poesie kraje i srdce lidu, temná žádost i smírné odpuštění, svěží mládí a moudrost dozrání.“ (IBID.)

U kritiky Arneho Nováka se však musí brát v potaz, že zde důležitou roli hrály rodinné vztahy. Tudíž tedy nelze vnímat jeho hodnocení jako zcela objektivní.

4.2 Děti čistého živého

Geneze

Jedná se o vrcholný a vůbec nejrozsáhlejší román Terézy Novákové. Inspirací pro toto významné dílo jí byly skutečné příběhy, místa a lidé.

Vznik *Dětí čistého živého* byl ovlivněn několika skutečnostmi. Vůbec prvním impulsem bylo seznámení se Terézou Novákovou se zajímavou historií Pakostova rodu z Kamenných Sedlišť. Při letním pobytu na Budislavsku v devadesátých letech jí o úpadku a blouznění posledního Pakosty ze Sedlišť, vyprávěl František Rovenský, obecní představený a budislavský hostinský (HÁP: 14). Na základě toho chtěla Teréza Nováková napsat větší monografickou povídku.

Při studiu východních Čech pro tzv. *Ottovy Čechy*, navštěvuje autorka v roce 1898 Českou Rybnou na Prosečsku. Zde se setkává s učitelem Josefem Chalupníkem (v románu zastoupen postavou Jiřika Koutného), s nímž se spřátelila a který se jí stal hlavním informátorem o kraji, krajových zvycích a zvlátnostech. Novákovou zajímaly hlavně náboženské poměry, zvláště otázka tzv. marokánů. O tomto hnutí jí poskytl Chalupník seriózní a fundované poznatky, neboť v něm vyrůstal a sbíral originální písemnosti volnověrců (KNÍŽKOVÁ: 8).

Asi nejzásadnější událostí pro zrod díla byla ale tragická smrt jejího milovaného syna Theodora. Po tomto neštěstí propadá Teréza Nováková zoufalství a na dva roky se ve své tvorbě odmlčuje. Z žalostné situace se jí snaží vyvést mimo jiných také Josef Chalupník. Ten jí navrhuje, aby pro utěšení svého stavu a pro uctění památky tragicky zahynulého syna, opět začala psát.

Chalupník zprostředkuje manželům Novákovým koupi chalupy v Proseči a díky tomu se Teréza Nováková dostává do trvalého styku s prostředím a obyvateli tohoto malého městečka. To se pak stává hlavním dějištěm románu.

Na základě velkého množství získaných informací o náboženských poměrech a vlivem velké bolesti způsobené tragickou smrtí syna Theodora vzniklo místo monografické povídky nejrozsáhlejší a nejpropracovanější dílo Terézy Novákové.

Úmrtí dalších dvou dětí, dcery Ludmily a syna Františka Vladimíra se pak nesporně podepsalo na románu jeho pesimistickým a beznadějným laděním.

Dílo vznikalo převážně v letech 1903 – 1906. V té době je už Teréza Nováková ženou vyzrálé mysli, zkušenou životem a spisovatelkou na vrcholu své slávy, která má za sebou kromě drobných próz a studií již tři velké romány.

Román *Děti čistého živého* byl poprvé publikován časopisecky na pokračování v Květech roku 1907. Knižně vychází až o dva roky později ve Vilímkově nakladatelství. V posledním zmíněném vydání chybí dodatečná kapitola, epilog. Sama Nováková se jej rozhodla k románu nepřipojit z důvodu jeho velmi důvěrného rázu - spíná románový děj se synem Theodorem. Epilog vyšel až roku 1920 v posmrtném vydání románu ve spisech Terézy Novákové (CHALOUPKA: 78).

Analýza

Děti čistého živého je „Román ze života lidu na východě Čech“, jak zní i jeho podtitul. Ve 24 kapitolách autorka pojednává o náboženské sektě dětí ducha čistého živého. Vše se odehrává v časovém úseku čtyřiceti let. Jsou zde zobrazeny osudy hrdinů a jejich dětí v období od roku 1860 do konce 19. století.

Ústředním tématem je konec a rozvrat „volnověrecké“ (KNÍŽKOVÁ: 8) sekty na Prosečsku. Hlavním hrdinou zde není individuum, jak tomu bylo ve všech ostatních dílech Novákové, ale celý kolektiv náboženské sekty. Děti ducha čistého živého odmítaly veškeré církve a jedinou pro ně nejvyšší autoritou byl rozum. Nejvýraznější postavou z tohoto kolektivu je Josef Kvapil, zapadlý buditel, jehož si všichni vážili jako velkého vzdělance. Byl to právě on, kdo v malém městečku propagoval velmi žádané noviny a časopisy, prostřednictvím kterých se šířily nové informace a názory.

Malá skupinka „volnověrců“ se schází na tzv. hodech lásky. Tato společná setkání pro ně představují hlavně mravní posílení. Postupem času však začne působit na vyznavače ducha čistého živého tlak katolické církve a materialismus a někteří se nechají strhnout svou horlivou četbu knih s pokrokovými myšlenkami. Tak se stane, že se deistická sekta začne pomalu rozpadat, neboť její členové přestávají být stejného smýšlení a jeden po druhém opouštějí ducha čistého živého.

Příběh je vyprávěn, pro realismus příznačným, vševědoucím vypravěčem. Vše je líčeno objektivní er – formou. V kontrastu s vypravěčem je častá promluva postav, která je zbarvena místním dialektem. Stejně jako v *Úlomcích žuly* jsou zde velmi podrobně

popisovány oděvy postav a obydlí i s vybavením. Do nejmenšího detailu je vykreslena také krajina. Při jejím zobrazování se v ojedinelých pasážích kvůli větší dramatizaci děje vyskytují prvky impresionismu a naturalismu. S *Úlomky* dále román spojují některé identické místní názvy.

Jak hodně blízký byl autorce psychologický realismus je zřejmé z velmi propracované psychologie postav. Pohled na člověka je ještě více prohlouben než v jiných dílech, postavám se dostává chápavější pozornosti k jejich osudům (HONZÍK 1957: 449). Nejlépe vystihl „realistické mistrovství“ v románu Novákové O. Chaloupka:

Román dosahuje „výšin onoho realismu, který nezůstává při popisu skutečnosti, při věrném zachycení faktů, ale jenž jde k samé podstatě těchto faktů, jenž se stává uměleckým odrazem životní reality ne pouze po stránce vnější, ale i z hlediska jejího ideového smyslu a směřování. Lidskost, emocionální bohatost a hloubka humanity spisovatelčina pohledu na život dosahují tu rozměrů až patetických.“ (CHALOUPKA: 91)

Recepce

Josef Chalupník žádal spisovatelku, aby román nevydávala v době, kdy hlavní představitelé a jejich nejbližší příbuzní budou ještě naživu.² Báł se, že lidé, kteří se stali předlohou pro román, budou pobouřeni, až se v díle identifikují. Nováková mu v dopise slíbila, že román bude vycházet v Květech, pro obyvatele Proseče nedostupných, a že knižní vydání je zatím v nedohlednu. Nicméně kniha vyšla rok poté a prosečští obyvatelé, kteří se v románu poznali, ho nepřijali nijak příznivě. Jejich rozhořčení se obrátilo samozřejmě i proti Josefu Chalupníkovi (KNÍŽKOVÁ: 9).

Co se týče počtu recenzí, jsou na tom *Děti čistého živého* mnohem lépe než *Úlomky žuly*. Dílo velmi kladně recenzovali roku 1909 František Vladimír Vykoukal, Otokar Šimek nebo Pavla Maternová (DOSKOČILOVÁ: 37). Kritik vrcholných děl Novákové Otakar Theer odsuzuje přílišnou podrobnost a také to, že „v přebytku lidových líčení nabývá chvílemi vrchu kronikář a folklorista nad umělcem.“ (THEER: 627) Též pro Karla Sezimu (sympatizanta se secesí) je vyprávění málo barvité. Ani Flora Kleinschnitzová se nevyslovila o umělecké stránce románu nijak příznivě. Z pohledu etnografického a historického je ale podle ní dílo hodnotné. Dokonce i

---

² To potvrdila v osobní výpovědi dne 25. 4. 2014 i Věra Češková, velká znalkyně dobových reálií pocházející z rodu Chalupníků.

nejuznávanější kritik F. X. Šalda se vyjádřil k románu. Považuje *Děti čistého živého* za zlomový bod v její tvorbě, neboť se v nich proměňuje umělecký styl a ideje spisovatelky (DOSKOČILOVÁ: 38–42).

5 Místní názvy v Úlomcích žuly a Dětech čistého živého

Hlavním dějištěm povídkového cyklu *Úlomky žuly* je Proseč a její okolí, Budislav a Kamenné Sedliště. Je to právě dějiště, které sjednocuje všechny povídky do jednoho celku. Opakování stejných místních názvů v povídkách je stmelujícím prvkem sbírky a navozuje silný pocit autenticity příběhů. Dominujícím toponymem celého souboru je romantické údolí Kalibánka s řekou Desinkou, jež protéká každou z povídek. Dále je často zmiňována vesnička Mladočov nebo městečko Proseč, neboť kamenosedlišťští a budislavští katolíci chodí na mše do mladočovského kostela a zdejší evangelíci spadají pod faru prosečskou.

Román *Děti čistého živého* je zasazen do městečka Proseče a jeho okolí. Průsečíkem tohoto románu a *Úlomků žuly* je cesta, kterou konaly postavy z Budislavi do Proseče a naopak. Dalším pojítkem mezi díly jsou názvy vesnic a měst, které se v nich opakují. Díla pojí jednota prostoru.

Z porovnání výše zmíněných děl je zřejmé, že volba místních názvů má určitou logiku. Lokalizace povídek a prostorové rozmístění toponym je identické a množství místních jmen vyskytujících se v dílech je nadměrné. Styčné plochy mezi povídkami a románem, již zmiňované cesty po okolí, jsou popisovány stejně. Po tomto zjištění je nasnadě otázka, zda je svět, ve kterém se vše odehrává, pouze vymyšlený, vytvořený autorkou, či jsou to opravdové geografické názvy. Cílem této kapitoly je sledovat, do jaké míry vytvářela autorka názvy fiktivní a nakolik použila názvy reálné.

5.1 Názvy měst a vesnic

V obou zkoumaných dílech se nachází hojné množství měst a vesnic. Naprostá většina jejich názvů v *Úlomcích žuly* je identická s geografickými. I dnes je bezpečně najdeme na mapě. Autorčina stylizace je patrná jen v ojedinělých případech. V těch je však možné odhalit, o kterou vesnici se jedná.

V povídkách je často zmiňován „Oujezd“. Jedná se o vesnici Dolní Újezd. V tomto případě se projevuje východočeské nářečí. Samohláska „ú“ na začátku slova je

nahrazována dvojhláskou „ou“³ (HODURA: 300). Z kontextu se dá odvodit, že se nejedná o Horní Újezd, který by připadal také v úvahu, ale o Dolní. V povídce *Zrána před svatbou* je již zmíněn celý název obce (Dolní Oujezd).

V první povídce *Drobová polévka* není vesnice Budislav pojmenována úplně. Mluví se jen o veliké vesnici B. za Desinkou, k níž jsou přiškoleny Sedliště. Že se jedná o Budislav, je zřejmé jednak z ostatních povídek, kde tuto vesnici nazývá celým jménem, a jednak půl hodiny od Sedlišť vzdálená vesnice začínající na písmeno „B“ není. Z povídky je totiž patrné, že sedlišťským dětem trvala cesta do školy v B. téměř půl hodiny, což odpovídá i reálnému času potřebnému na cestu ze Sedlišť do Budislavi.

Další menší stylizací je, že místo Kamenného Sedliště autorka používá pouze Sedliště v plurálu. V povídce *Zrána před svatbou* ale píše o kamenosedlišťských dětech, takže se opravdu jedná o Kamenné Sedliště.

V poslední a nejrozsáhlejší povídce *Na faře* Nováková přejmenovala Budislav na Skalku. Toto je jediný případ, kdy zcela pozměnila v tomto povídkovém souboru název vesnice nebo města. Nicméně je jen změněn název. Jedná se stále o geograficky konkrétní vesnici. Podobně si počínala autorka při časopiseckém otisku, kdy nahradila konkrétní místní jména v raných povídkách symbolickým pojmenováním Skalsko (JANÁČKOVÁ 2001: 263).

Oproti *Úlomkům žuly* nakládá Nováková s pojmenováním hlavního dějiště v románu *Děti čistého živého* poněkud volněji. Vesnice, kde se děj odehrává, totiž přejmenovává. Centrum dění, jímž je Proseč, není v románu nikdy konkrétně uvedeno. Autorka vypustila skutečný název a používá pouze označení „městečko“. Dalším důležitým bodem dění je Česká Rybná - v románu osada Dolce. Tento název není ale zcela vymyšlen. Autorka se nechala zřejmě inspirovat údolíčkem V Dolcích nedaleko České Rybné. Ostatně lesem V Dolcích chodíval Kvapil, Koutný a další postavy, když šli z městečka do Dolců a naopak. Nezměněný název tohoto lesa a popis cesty z městečka do Lexova mlýna, který se nacházel na samém konci Dolců, napovídá, že pod osadou Dolce Nováková rozuměla právě Českou Rybnou.

„Když vyšli z míst, kde nejhustěji hromadila se dolská stavení, jílovitou půdu opět vystřídalo kamení a skoro v cestu vystupovala veliká, malebně rozčlánkovaná skála

---

³ Viz kapitola Dialekt.

z deskovité ruly⁴, hojně prostoupena bělavými žilami křemene, z níž vlivem času a deště lámaly a drolily se kusy i drobná, drtivá tříšť. [...] Trochu opodál malebné skály, takže střecha jeho strmým lesem byla stíněna, stál starodávný Lexův mlýn. [...] Několik kroků od mlýna valil se pod stráněmi taktéž zalesněnými potok, jenž dělil Dolce od Rovinky.“ (NOVÁKOVÁ 1957: 44)

Původně Miřetín je v románu pozměněn na Rovinku. Ani pro tuto změnu nešla Teréza Nováková daleko, neboť Rovinka je ve skutečnosti místní část České Rybné. Že se v románu nejedná o část Rybné, ale o Miřetín, dokazuje popis vsi totožný s Miřetínem.

„Hned zpočátku ve slunci blyštily se na nepořádném návsi dva malé kalné rybníky a na nich s křikem a kejháním proháněla se hejna kachen a hus. [...] Při rybnících a těsně při vymleté, tu tam se rozbíhající cestě stály menší chaloupky a baráky; větší stavení zbudována při svahu, jenž na cestou se zdvihal.“ (IBID.: 80–81)

Tento popis neodpovídá místní části Rovince. Podle svahu, který se zdvihá nad cestou, dvou rybníků na návsi a potoku, který dělí Dolce od Rovinky, se jedná o Miřetín.

Hra s názvy je patrná u pojmenování vsi Zderadov, jež se původně nazývala Otradov. Autorka se očividně nechala ovlivnit jménem nedaleké obce Zderaz⁵ a spojila oba názvy dohromady. Dále je čtenářům zatajen název známého hradu Rychumburk, kde bydlel páter Salášek. V románu se mluví jen o hradu. Posledním nejdůležitějším místem jsou Paseky. Ty jsou ponechány beze změny.

Modifikované názvy se vyskytují i u některých, pro děj již méně významných, obcí. Těmi jsou např. Strádoveň (původně Stradouň) a Podradí neboli ve skutečnosti Podhradí, dnešní Předhradí. Stejně jako v *Úlomcích žuly* je název Dolního Újezda zabarven nářečím (Dolní Oujezd). Tento nářeční prvek se taktéž objevuje v názvu Ústí nad Orlicí, kdy autorka mluví o Oustí.

Důvodem, proč Nováková pozměnila označení hlavních dějišť v *Dětech*, je obava Josefa Chalupníka, že román způsobí bolest hlavním představitelům a jejich nejbližším příbuzným, kteří ještě v době vydání žili. Autorka ve svém dopise Chalupníka uklidňuje, že nemusí mít obavy, neboť „jména jsou všechna zjinačena, resp.

⁴ Tato skála vystupující v cestu se v České Rybné nalézá dodnes.

⁵ Že obec Zderaz znala, dokazuje Nováková sama v románu *Děti čistého živého* i v *Úlomcích žuly*. V obou dílech je o Zderazi zmínka.

potlačena“ (Cit. podle KNÍŽKOVÁ: 9). Ovšem „zjinačení“ nebylo dostačující, což dokládá i rozhoření některých občanů, kteří se v románu poznali. Autorka totiž pozměnila pouze názvy míst, kde se děj bezprostředně odehrával. Ostatní názvy měst a vesnic jsou beze změny, tudíž přesná lokalizace dějiště je velmi snadná.

Bez úpravy jména a v obou dílech se vyskytující, je např. Sedliště, odkud pochází blouznivec Pakosta, dále Budislav, Litomyšl, Vysoké Mýto, Poříčí, Mladočov, Desná, Osík, Zrnětín, Zderaz⁶. Preciznost v používání místopisných názvů je dokladem autorčiny hluboké znalosti regionu, která je ještě navíc umocněna reálnými upřesňujícími informacemi k městům. Názorným příkladem je městečko Krouna, o němž se z *Dětí čistého živého* dozvíme, že se zde vyráběly hračky⁷.

Větší města, jako je Litomyšl a Vysoké Mýto, příběh lokalizují do východních Čech. Dále vesnice Budislav, Paseky nebo Zderaz, které těsně obklopují „městečko“, napovídají, že se bude jednat právě o Proseč. Jiným určujícím znakem je popis náměstí:

Na jeho „jižním konci za hmotnou zdí skrovný **kostelík** čněl **uprostřed hřbitova**. U **kříže**, pod lipami a kaštany, batolilo se jen několik dětí v houstnoucím stínu; jinak na velmi **dlohém** a rozložitém náměstí nebylo ruchu. Ani k pumpě, která stála asi uprostřed prostranství mezi křížem a vysokou, poněkud již sešlou **sochou nejsvětější Trojice** a která v určité doby denní shromažďovala kolem sebe hospodyně i mladé dcerky, čeledíny a děvečky, neubíral se nikdo po ploše rynku s obou stran nakloněné.“
(NOVÁKOVÁ 1957: 9)

Identifikátorem Proseče je taktéž často zmiňovaná nízka „panská“ hospoda v sousedství katolického kostela, což je v českých městech jev zcela neobvyklý. Klíčovou událostí je také velký požár v roce 1868, „jímž skoro celé městečko bylo stráveno“ (NOVÁKOVÁ 1957: 191). Tuto tragickou událost dokazují i kroniky města Proseče (TRKAL: 235).

5.2 Jména částí vesnic

Nováková nedává hrdinům v povídkách z *Úlomků žuly* velkou možnost cestování do vzdálenějších míst. Prostor v díle je převážně konstantní. Středem dění je Budislav a Kamenné Sedliště. Hlavní postavy se pohybují většinou jen po blízkém

⁶ V tomto případě jsou zmiňováni i stejní lidé ze Zderaze, a sice Reimanovi.

⁷ Tento fakt byl potvrzen dne 25. 5. 2014 Zdeňkem Bukáčkem, pokračovatelem tradice výroby hraček v Krouně.

okolí. Koncentrací děje do menšího prostoru se otevírá autorce možnost jeho podrobnějšího popisu. To se projevuje právě v hojném počtu místních názvů částí obcí. Tyto místní názvy opět nejsou vymyšlené, ale identické se skutečnými. Odpovídá i jejich rozmístění v terénu. V povídce *S nůš* prochází Loučková částí Budislavi, která se nazývá Na Hrázi, dále následuje část zvaná Na Borku, což je nejzápadnější cíp vesnice. „Nejbídnější a nejčteněji obydlené chalupy“ (NOVÁKOVÁ 2001: 58), z nichž se šířily nemoci dále do vesnice, se nacházely v Dolci, v místní části Budislavi pod skalami Hradisko a Zámeček. Na východní straně Budislavi směrem k Poříčí je v díle často zmiňovaná místní část Hájek, kde se nachází helvetský hřbitov.

I městečko Proseč je představeno s jeho dvěma přilehlými částmi Záboří a Podměstí. „Na svahu počátkem předměstí Záboře“ (NOVÁKOVÁ 2001: 36) strmí mohutný helvetský chrám. Podměstím prochází panímáma Blažková, když si jde do Zderaze vypůjčit plášť na svatbu. V *Dětech čistého živého* jsou tyto dvě části Proseče také uvedeny.

Oproti *Úlomkům Žuly* je v *Dětech čistého živého* uvádění obecních částí značně omezenější. Autorka v románu totiž dovoluje postavám cestovat do vzdálenějších míst, než tomu bylo v *Úlomcích*. Kvapil se vydává do České Třebové, Rozárka (sloužící na hradě páterovi Saláškovu) chodí na poutě na Chlumeček u Luže, do lázní Svatoanenských u Skutče nebo na Knířov blíže Vysokého Mýta. Manča Pešavova odcestuje do Vídně a do Hamburku, Jiřík Koutný studuje v Pruském Slezsku. V tomto díle tedy čtenář najde spíše více názvů měst než názvů místních částí obcí.

S *Úlomky žuly* se shoduje román v názvech míst nacházejících se po cestě z Proseče do Litomyšle. Tak např. stejně jako když vezli starou Loučkovou do nemocnice, musel i Kvapil s Hanělem a Kubíkem při cestě do Litomyšle projet Hájkem v Budislavi, zdolat Desenský kopec a za Desnou projet kolem Jiskových polí. Tato část pozemků nacházejících se mezi obcí Desnou a Horním Újezdem se tak podle svědectví tamních obyvatel nazývá dodnes⁸.

---

⁸ Osobní výpověď Oldřicha Kladiva dne 10. 4. 2014

5.3 Stavení

Jelikož se ve všech povídkách odrážejí spory mezi tamějšími katolíky a evangelíky (helvety), jsou nejdůležitějšími a nejčastěji zmiňovanými objekty mladočovský kostel a chrám helvetský v Proseči. O jejich existenci v době vzniku díla není sporu. Kostel svatého Bartoloměje v Mladočově má svůj původ už ve 13. století⁹ a ve 30. letech 19. století byl postaven nový evangelický kostel v Proseči (DVOŘÁK 2005: 480), který je i stěžejním bodem v *Dětech čistého živého*. Dominantou prosečského náměstí je v obou dílech katolický kostel čnicí uprostřed hřbitova na jižním konci náměstí. Antonín Trkal ve své kronice píše, že první zaručená zpráva o tomto kostele pochází z roku 1349 (TRKAL: 128).

Existenci některých dalších domů dokazují dobové fotografie z výstavy věnované životu a dílu Terézy Novákové konané roku 1982 v Poličce. Z povídky *Drobová polévka* dokládají fotografie např. Boštíkovu chaloupku v Sedlišťích, kde „ostávala devadesátiletá Chlebounka jen tak z milosti“ (NOVÁKOVÁ 2001: 7). Vyfotografována je i chalupa pláteníka Chlebouna, sedlišťský mlýn nebo Pechancova chalupa, jež patřila rodičům staré Chlebounky a „byla po hospodě ‚U Králů‘ nejpřednějším stavením v celé vsi“ (IBID.). Jak potvrdili i místní obyvatelé, dům, kde byla původně hospoda U Králů, dosud stojí¹⁰.

V povídce *S nůši* jde stará Loučková kolem panské myslivny Na Borku a Na Posekanci. Obě tato stavení lze i dnes v blízkosti Budislavi nalézt. V prvním z nich dokonce Teréza Nováková trávila své letní pobyty, jak dokazuje i pamětní deska umístěná na zdech domu¹¹.

I v *Dětech čistého živého* jsou uvedeny některé stavby jako je např. nízká „panská“ hospoda v sousedství katolického kostela nebo „rathauz“. Důležitějším místem je ale Lexův mlýn, kde se konaly tzv. hody lásky. Z diplomní práce Jana Hápa, který se v ní mimo jiné zabýval i otázkou Lexova mlýna, plyne, že v tomto případě Nováková umělecky spojila různé předlohové prvky v jednotný celek. Nechala se volně inspirovat dvěma mlýny na říčce Krounce mezi Českou Rybnou a Miřetínem. Svým vnitřním prostředím, mlýnským zařízením apod. se podobá tehdejšímu Šiklovu mlýnu,

⁹ Obecporici.cz [online]. ©2012 [cit. 2014-04-20]. Dostupné z <<http://www.obecporici.cz/28-mladocov/>>

¹⁰ Viz Obr. 3 v příloze.

¹¹ Viz Obr. 4 v příloze.

ale lokalizací a příběhem rodiny Lexových odpovídá spíše mlýnu Jankovu (HÁP: 23–25). Mezi místními lidmi a v některých publikacích se za Lexův mlýn považuje výhradně jen mlýn Šiklův, který se nacházel u silničního mostu spojujícího Měretín s Českou Rybnou. To dokazuje i pohlednice zobrazující trosky Šiklova mlýna, na jejíž zadní straně je napsáno, že se jedná o zbořeniště Lexova mlýna¹². Mnoho místních obyvatel má mlýn za Lexův a ani netuší, že toto pojmenování vzešlo od Terézy Novákové.

Ve srovnání s *Úlomky žuly* se v románu mluví pouze o staveních, která jsou spjata s dějem. Autorka už netíhne ke zbytečnému výčtu chalup.

5.4 Přírodní útvary

Co se týče přírodních útvarů, drží se autorka konkrétních geografických názvů. V *Úlomcích žuly* je to např. romantické údolí Kalibánka, Kvíčalnice, Kadlcův les u Proseče, vranické lesy nebo pískovcové skály Hradisko a Zámeček v Budislavi. V případě řeky Desinky zdrobňuje původní název řeky Desné. Její název mohla pozměnit jednak ze stejného důvodu, jako to dělali tamější obyvatelé, aby rozlišili řeku Desnou od vesnice Desné, a jednak ze stylizačních důvodů. Deminutivum v tomto případě asociuje klidnější říčku, kde si může Anička z povídky *Halouzky* vyprat svou košilku k první muzice. Klidně si mohla „podepřít rozpálenou tvář do ruky a dívat se, jak vír kolem bílého šatu krouží, jak vzdouvá rukáv i náramky, jak krásně čeří krajky na výložku a jak bublají přes kamení snaží se košilku unést“ (NOVÁKOVÁ 2001: 141).

Také román obsahuje několik jmen přírodních útvarů: Dolecký potok, les V Dolcích, kudy chodil Jiřík Koutný za Růženkou do Lexova mlýna, nebo řeka Olšinka, do jejíhož údolí se tak rád chodil procházet. Ani zde Nováková nepopustila uzdu fantazii a využívá konkrétních geografických názvů. Podle prosečské kroniky protékal v té době potok Olšinka Prosečí, dále pokračoval údolím Všivic a směřoval pod Nové Hrady, kde se vléval do Novohradky (TRKAL: 89). I v tomto románu je zmíněno, stejně jako v *Úlomcích žuly* údolí Kalibánka.

---

¹² Viz Obr.2 v příloze.

5.5 Pověsti

Ukázkou národopisných poznatků Terézy Novákové a vrcholem její dokumentární preciznosti je zapracování některých pověstí do povídek. Ty jsou uváděny k objasnění vzniku místních názvů, jako je např. Zubří hlava¹³ nebo U Mlýnského kamene¹⁴. Existenci těchto dvou míst a jejich opřednost pověstmi dokládá pasecká kronika Antonína Trkala (TRKAL 1913: 204–205). Pověst o Mlýnském kameni se traduje dodnes. Dále se v povídce *Zrána před svatbou* píše o Fialově studni nacházející se v Cikově. „Rozkládá prý se široko pod zemí; když v Sebranicích do studánky svatomikulášské vplula kačena, z Fijalovy studně vyšla, a když lidé, nechtějící tomu víry dáti, zrní tam vhodili, také až pod Desnou vyplulo.“ (NOVÁKOVÁ 2001: 97) Tato pověst je uvedena i v publikaci *Horní Újezd u Litomyšle* (SKŘIVÁNEK: 102).

5.6 Úloha místních názvů

Po velmi podrobné analýze místních názvů z obou děl se ukázalo, že Teréza Nováková byla opravdu velkou znalkyní regionu Prosečska a Budislavka. Své poznatky o tomto kraji promítla do děl až s dokumentární přesností. Píše o lokalitách, které existují na mapě a téměř všem toponymům ponechává jejich zeměpisné názvy. Jen v ojedinělých případech je pozměňuje či eliminuje.

Toto překrývání reálné mapy daného regionu s mapou fikčního světa v autorčině realistickém díle je odrazem jednak jejího zanícení pro národopis, a jednak je to jeden ze znaků realismu samého. Realističtí autoři si obecně kladli za cíl vystihnout skutečnost co nejdokladněji a lokalizace příběhu do určitého regionu jim v tom měla pomoci. Teréza Nováková se snažila ukázat výjimečné individuum jako člena konkrétního společenství spjatého se zcela určitými místy, s určitou krajinou. Jejím cílem bylo, jak píše ve své studii Jaroslava Janáčková, „svázat subjektivní s objektivním, uvést vnitřní pravdu subjektu do pevné a konkrétní relace s pravdou vnější“ (JANÁČKOVÁ 1989: 34).

---

¹³ Označení pro část lesa jihovýchodně od Pasek.

¹⁴ Místo v lese taktéž jihovýchodně od Pasek.

V *Dětech čistého živého* je patrné, že autorka upouští od statického dokumentárního popisu vesnice¹⁵ a že výběr uváděných místních jmen je více závislý na ději. Oproti raným povídkám z *Úlomků žuly* se v románu zmenšuje i frekvence v reálu existujících místních pojmenování. Ta je dána již zmíněnými obavami starousedlíků, ale hlavně také uměleckým vývojem autorky. Ve svých pozdějších románech totiž Nováková představuje novou koncepci člověka a světa. Prostředí, ve kterém se děj odehrává, přestává být jen pouhou kulisou a je mnohem více spjaté s postavami. Autorka se větší měrou soustřeďuje na charakter krajiny, který je pak určitým způsobem svázán s postavou. Zobrazení krajinného prostředí je více subjektivizované a reálné geografické názvy ustupují do pozadí.

---

¹⁵ Viz místní názvy.

6 Cesta krajinou

Krajinomalba patří k silným stránkám tvůrčí metody Novákové, s čímž souvisí i záliba pro detail. Ta se projevuje v líčení stromů, keřů a hlavně květin¹⁶. Jakým způsobem se proměnilo zobrazování krajiny v pozdějších dílech Terézy Novákové, může být demonstrováno na porovnání raných povídek *Úlomků žuly* s povídkami, které měly být zahrnuty do druhého dílu, a s *Děťmi čistého živého*. Jak v povídkách, tak v románu je pro popis krajiny důležitý topos cesty. S krajinou Prosečska se čtenář totiž seznamuje v okamžiku, kdy je některá z postav na cestě. To, v čem se popis krajiny u Novákové měnil, je vztah mezi postavou a krajinou, kterou tato postava zrovna prochází.

Pro komparaci ukázek z jednotlivých děl, jsem vybrala části, jež zobrazují stejný úsek na mapě. Jedná se o cestu z Budislavi do Proseče.

6.1 Rané povídky

Z raných povídek tuto cestu nejlépe vykresluje povídka *S nůší*. Líčí, jak stařenka Loučková s rozličnými obsílkami „každodenně, jen nejkruší mrazy zimní vyjímajíc, lesem ubírala se do Proseče“ (NOVÁKOVÁ 2001: 33). Cesta Budislav – Proseč je precizně popsána hned v úvodu povídky:

„Cesta ze vsi Budislavi do nejbližšího městečka Proseče, které zároveň jest poslední poštou pohorské vesnice, jest velmi půvabná. Hned jak chodec při pískovcovém lomu z chalup souvislých vykročí a malý, bídný, ke skále jen přilepený baráček Číhárnů mine, octne se v lesíku Na Hrázi, který obkličuje obsáhlý kdysi, nyní vysušený a na louky a pole proměněný rybník. Bořina ta, všesem, brusinčím a borůvčím všecka prorostlá, prostoupena jest již velikými balvany pískovcovými pitvorných podob, jako by věštila blízkost skalních skupin a bludišť, v lesích budislavských a vranických skrytých, a pojí se k mlázi, zvanému pro drobné obyvatelstvo jeho Kvíčalnicí. Naproti Kvíčalnici stojí při silnici jediná chaloupka v lukách, leč o několik set kroků dále prostírá se v samém již lese celý tlum stavení, nejzápadnější to cíp vesnice, zvaný Na Borku. Jest tu asi šest neb sedm chalup, malebně ze stromoví vyhlédajících, a uprostřed vysokých borovic panská myslivna čili ‚kvartýr‘, kol dokola ohražený. Od Borku, který leží již na hranicích okresu litomyšlského, vede silnice, později v krásné serpentiny se utvářejíc, dlouho lesem, téměř až před samou Proseč, a to lesem stinným, malebných a nádherným. Chodec pění však již u prvního ‚kvartýru‘ uhne na pěšinu, vinoucí se pasekou, všesovištěm a hustým podrostem a mine myslivnu druhou, novohradskou, Na Posekanci zvanou; pak sejde opět

¹⁶ Příkladem je zahrádka Růženky Lexové, kde pěstuje macešky, rezedu, balzaminy, řeřichy atd.

na silnici, mohutnými stromy vroubenou, místy do skal pískovcových vysekanou, do běla se lesknoucí, a po čtvrt hodinové po ní procházce dá se skrytou, strmě sestupující cestičkou znovu „na urážku“. Téměř na konci lesa setká se při umělém mostě, nad líbezným lesním paloučkem sklenutým, opět se silnicí; další cesta k městečku vede lukami a poli, kolem Kadlcova lesa a misionářského kříže. Poboční, dosti zanedbanou ulicí, ústící na náměstí vedle katolického kostela, dospívá chodec konce své pouti.

Na této zajímavé cestě, [...] po mnohá léta, ba po desetiletí bylo lze v pravidelné hodiny, [...] setkávati se se stařenkou nuzně a nedostatečně oděnou, která hrbila se pod objemnou, z proutí spletenou nůší.“
(NOVÁKOVÁ 2001: 31–32)

Po tak podrobném popisu cesty je možno vyznačit na mapě, kudy zhruba poslice Loučková chodila. K tomu zásadním způsobem pomohou orientační body, o kolo nichž se procházelo. Je to např. Kvíčalnice, panská myslivna Na Borku, Na Posekanci, most na konci lesa, Kadlcův les a misionářský kříž. Propojením těchto míst, nacházejících se zde dodnes, vznikne přibližná trasa poslice.

Pravděpodobná cesta Loučkové je na mapě znázorněna červeně. Ve dvou případech není podle popisu zcela jasné, kudy se poslice ubírala, proto je červená křivka přerušovaná. To jsou však zanedbatelné části, které nijak neznemožní identifikaci přibližné cesty. Dnes lze jen těžko říci, kudy přesně vedla v té době jaká pěšina.

To, že trasu lze bez větších problémů vyznačit do mapy, vypovídá o velké místopisné preciznosti Terézy Novákové a o tom, že krajinné líčení i v detailech odpovídalo skutečnosti.

Co se týče vztahu mezi postavou a popisem krajiny, je nutno konstatovat, že krajina v případě této povídky je jen kulisou pro děj. Loučková se při svých cestách do Proseče modlí a krajinu nevnímá. Ani krajina nemá na ni žádný vliv. Postava Loučkové je stejně jako pískovcové skály, serpenty, myslivna Na Borku atd. jen součástí cesty z Proseče do Budislavi. To potvrzuje i závěr povídky, když Loučková zemře a autorka píše, že „krásná cesta z Budislavi do Proseče zbavena je nejrázovitější své postavy, stařenky Loučkové“ (NOVÁKOVÁ 2001: 82).

6.2 Pozdější povídky

V povídce *Na faře*, jež byla psána o 18 let později, je krajina vylíčena už poněkud jiným způsobem. Odlišný vztah se projevuje i mezi krajinou a postavou. Následující ukázka popisuje tu samou cestu, kterou chodívala stařenka Loučková. Tentokrát však do Proseče cestuje mladá Helenka s Honzíčkem, aby si domluvili na evangelické faře vyhlášky.

„A když do lesa vkročili, byla již zcela svá, dívala se kolem sebe očima zářícíma, zhluboka a radostně oddychujíc, rty majíc malounko pootevřené. ‚Je tu krásně – šecko kvete a se rozvíjí, stromy mají jakoby svíčičky nastrčený!‘ podotkla a podívala se na svého průvodce tak láskyplně, jako by on toho všeho byl příčinou. [...] Na vysokých šípkových keřích, jejichž šarlatové ovoce tehdy jediné oživovalo krajinu bílou a bezbarvou, nyní tlačil se růžový květ ku květu, na nižším hlohu v šípkovou obrubu cesty se mísícím běložluté hvězdičky vydychovaly v rozzářeném slunci svoji zvláštní vůni, ptáci, cvrlikající, zpívající, vylétali z keřů do blízkých maličkých lesíků. [...] Všude radost, záře, barvy, vůně, [...]. Zdálo se jí, že nikdy ještě nebyla tak ráda na světě, a často opakovala svému průvodci: ‚Ach, jak je krásně! Jak je mi lehké! Jak to tu voní!‘“ (NOVÁKOVÁ 2001: 227, 229)

Po srovnání tohoto úryvku s ukázkou z povídky *S nůsí* je patrné, že autorka upouští od věcného, objektivního popisu krajiny a volí popis více subjektivní, lyričtější. V tomto případě by se cesta do Proseče vyznačovala do mapy už hůře. Rozdíl je také ve vnímání okolí. Postava Helenky na rozdíl od Loučkové přírodu vnímá a její nitro koresponduje s obrazem krajiny.

6.3 Román

V románu *Děti čistého živého*, který byl napsán mezi prvním a druhým dílem *Úlomků žuly*, je cesta z Proseče do Budislavi popsána ještě jiným stylem. Ve vybraném úryvku jede Kvapil s dalšími muži z Proseče do Litomyšle na jarmark.

„Ani muži nemluvili, ledaže Kvapil tu tam slabikou pobídl koně; rozhlíželi se mlčky před sebe po lese, který přece nesčíslněkrát viděli, který však v této tiché, osamělé ranní hodině lednové dojímal je nezvykle, skoro teskně. Vysoká hradba jehličnatých stromů, jež jindy vystupovala s obou stran lesní silnice jako temnozelená, skorem jednobarevná stěna, nyní jako by byla kadeřavou krajkovitou clonou všude prorvanou, do tisícových tvarů prolomenou. Šedé, rudé a temnohnědé kmeny jedlí, borovic, smrků a modřínů splétaly se větvemi někde úplně sněhem obalenými, jinde tíži sněhových chomáčků se své zeleně setřásšími, ještě jinde jemné vločky jen jako slabý poprašek si zachovávšími v nepopsatelně rozmanitou síť běli.“

(NOVÁKOVÁ 1957: 110–111)

V líčení cesty se také dále objevuje mnoho dialogů mezi cestujícími a popis je pak mnohem více dějový. Cesta z Proseče do Budislavi zabírá v knize tři strany textu. V povídce *S nůši* je celá trasa vystižena na třech čtvrtinách strany, přičemž je ale mnohem konkrétnější, co se týče reálií, podle kterých se dá na mapě vyznačit.

Ve výše uvedené citaci a ve vybrané pasáži z povídky *Na faře* je v porovnání s úryvkem z povídky *S nůši* zřejmé, že se autorka již tolik nezaměřuje na realie regionu, ale že její popis tíhne k subjektivizaci. Podle Janáčkové už Nováková ve svých pozdějších dílech směřuje k subjektivní kresbě krajinného prostředí (JANÁČKOVÁ 1989: 31).

Jak obohatila Nováková svůj repertoár krajinného líčení, je vidět právě v *Dětech čistého živého*. V románu lze na rozdíl od raných povídek z *Úlomků žuly* rozlišit hned několikero obrazů krajiny podle toho, jaký je vztah mezi postavou a krajinnou scénérií. Dle Miroslava Bastla v románu najdeme pět rozličných popisů krajiny: (1) objektivní, (2) popis, kde subjekt přírodu nevnímá, (3) příroda nedokáže zbavit člověka jeho smutku, (4) nitro postavy působí na to, jak okolní přírodu vnímá, (5) soulad mezi přírodou a stavem lidské duše (BASTL: 144–145). Pro poslední dva uvedené typy popisu platí, že „krajinný motiv je zpočátku laděn objektivně a postupně přechází v subjektivní zpodobení“ (IBID.: 144).

Pátý způsob popisu krajinné scenérie lze demonstrovat na ukázce, kdy se Jiří Koutný celý v rozčarování, vzteku a smutný vrací po návštěvě Lexova mlýna domů:

„Ve svém hrozném vnitřním boji sevřel křečovitě ruce a zadíval se před sebe. Za potokem na úpatí mírné stráně z podrostu drobných olší, smrčků a jedliček vyrůstaly dvě tři obrovské břízy, jichž větve v sebe se skoro splétaly. Vichr ohýbal jejich krásné štíhlé kmeny, bělokoré, černě rýhované, a rozvíval tenké splývavé větve, na nichž bledé listí třepetalo se jako plavý vlas. Jiří nemohl od nich odvrátiti očí; připadaly mu jako lidské bytosti, jejichž štíhlá těla svíjejí se v žalu, jež lomí bílýma rukama a kloníce krásné hlavy rozhazují v zoufalosti svůj třpytný dlouhý vlas.“
(NOVÁKOVÁ 1957: 268)

Tato ukázka podtrhuje mistrnost Novákové, k jaké dospěla ve své krajinomalbě. Z předchozích úryvků vyplývá, že se změnil styl popisu krajiny, ale také, že se pravděpodobně musel proměnit i vztah Terézy Novákové ke krajině Prosečska. V raných povídkách psaných v devadesátých letech popisovala region spíše věcně a promítá se do nich její velký zájem o národopis. Autorka je jen pozorovatelkou a obdivovatelkou krajiny. Pozdní díla, psaná již ve dvacátém století, už tolik zatížena etnografií v krajinomalbě nejsou a pronikají do nich i prvky impresionismu. Do *Děti čistého živého* se promítla autorčina životní krize a patrně je i citové sblížení s přírodou.

7 Čas

Jak v *Úlomcích žuly*, tak v *Dětech čistého živého* hraje důležitou roli pro obraz regionu Prosečska čas. Autorka dodržuje principy realismu a v obou dílech přesně na roky vymezuje dějovou linku. Jednotlivé povídky, vyjímaje nejdelší z nich *Na faře*, se odehrávají v poměrně krátkém časovém intervalu. Román je naopak zasazen do širšího časového rámce. Díla jsou líčena chronologicky. V některých povídkách, jako je např. *Drobová polévka* nebo *S nůši*, je užito navíc retrospektivního vyprávění.

7.1 Lineární čas

Děti čistého živého se odehrávají během čtyřiceti let. Temporální incipit zasazuje začátek děje do roku 1860. Dokumentární realismus Novákové se promítl do vyobrazování podoby prosečského náměstí. Díky tak velkému časovému rozsahu se čtenář může dozvědět, jak se vzhled prosečského náměstí v průběhu let měnil. Autorka v první půlce díla líčí starou podobu náměstí a od třinácté kapitoly se náměstí začíná proměňovat. Důvodem této proměny byl požár městečka v roce 1868. Do té doby lemovaly náměstí malé domky s šindelovými střechami a se starodávnými „dřevěnými podsínkami a besídkami na štíhlých vyřezávaných sloupcích a křídlatých oporách“ (NOVÁKOVÁ 1957: 13–15), které byly pro starou Proseč typické. Dva měsíce po požáru vypadalo náměstí takto:

„Veliké, táhlé náměstí, jež kdysi vypadalo starožitně a poněkud ponuře, zcela proměnilo svůj vzhled; namísto besídek stromy stíněných trčely stěny buď ohořelé, začernalé, aneb ze základů pomalu se zdvíhaly zdi tu z červených pálených cihel, onde z hnědých, z hlíny a plev uhnětených a na slunci usušených vepřáků. Střech na zničených domcích nebylo skorem nikde; osaměle ze spáleniště trčel zděný komín a při něm upraveno leckde jakési přístřeší z prken sbité, v němž obyvatelé za noci se zdržovali neb za dne na plotnách pokrmy připravovali. Uprostřed náměstí, právě proti usedlosti vdovy Koutné, zel v řadě domů černý otvor: do základů to vyhořelý rathauz. [...] Socha nejsvětější Trojice čili štátuje, jak v městečku říkali, naproti rathauzu byla všecka zčernalá dýmem a skrovné na ní zlato úplně zmizelo.“ (NOVÁKOVÁ 1957: 191–192)

Při každém popisu prosečského náměstí autorka uvádí jeho atributy („štátuje“, „rathouz“, socha nejsvětější Trojice) a ty vidí vždy v jiném světle, z jiného úhlu pohledu. Prostřednictvím toho pak dostává čtenář jeho obraz v proměnách.

Způsob, jímž se v průběhu několika let místní obyvatelé vypořádali s následky požáru, ukazuje následující úryvek:

„Za oněch pět let a několik měsíců, jež přešly od požáru, nabylo náměstí zcela jiného rázu. [...] Domky byly téměř všechny obnoveny, stavení to nízká, střízlivá, dosti plochých střech a hlubokých, zatemněných průjezdů. Tu tam některý zámožnější soused postavil si i patro neb alespoň v podkroví pokojíček se zděným štítem; ale ani tato úpravnější stavení neposkytovala pohledu tak rázovitého, milého jako staré podsíňkové stavby na sloupcích se svými ohromnými sedlovými střechami, lomenicemi, korouhvičkami a vikýři, jichž na horním konci rynku zůstalo s obou stran několik zachováno.“
(NOVÁKOVÁ 1957: 225)

Jak už podotkl ve své práci Miroslav Bastl, Teréza Nováková nemohla náměstí Proseče z roku 1860, které popisovala, znát, neboť jí tehdy bylo sedm let a žila v Praze. Do regionu Prosečka zavítala poprvé pravděpodobně až v r. 1886, kdy trávila léto v Budislavi. O požáru a podobě náměstí před ním se musela tedy dozvědět z vyprávění pamětníků nebo z dobových kreseb (BASTL: 136). Ze záznamů v prosečských kronikách je totiž evidentní, že románový obraz náměstí v období 1860 – 1900 odpovídal skutečnosti. Teréza Nováková tedy i v tomto případě promítla do románu svůj velmi hluboký zájem o Prosečsko, když ukázala, že jejím středem pozornosti není jen současnost regionu, ale i jeho minulost.

7.2 Cyklický čas

Především v *Dětech čistého živého* je kromě chronologického času užít ještě čas cyklický. Díky tomu, že román líčí období čtyřiceti let, naskytuje se prostor pro zobrazení střídání ročních období. To umožnilo autorce mnohem více přiblížit všední život na vesnici. Ukazuje totiž, jak jednotlivé části roku určovaly běžný život obyvatel městečka a popisuje všední práci typickou pro jednotlivé roční doby. Román se přímo hemží každodenními aktivitami venkovana (FILIPOWICZ: 848). Nováková vypráví např. o hrabání sena, práci na poli, pletení apod. Čtenář má tak možnost vidět Prosečsko v průběhu celého roku.

Hned v úvodní kapitole, která se odehrává ke konci června, je prosečské náměstí představeno jako tiché, bez jediné lidské postavy nebo přejíždějících vozů. „Všecko obyvatelstvo městečka totiž odešlo a odjelo za humna: bylať doba senoseče, a kdo neměl svých luk, alespoň sousedům pomáhal z lásky neb jsa najat.“ (NOVÁVKOVÁ 1957: 9) Až k večeru se z náměstí začaly rozléhat „zvuky drnčících kol, řinčících řetězů, bučícího skotu a řehtajících koní a hlasy pobízející potahy, smějící se a hulákající. Vozy vysoko narovnané senem vracely se z luk a již i tu tam zamíhl se nade zdí hřbitovní obrys vyvrcholené trávy, řetězy a tyčí spjaté.“ (NOVÁVKOVÁ 1957: 10)

Typický obraz podzimu se skýtá knězi Saláškovi při cestě z Pohradí do Rovinky, když se zastaví a rozhlíží se kolem sebe.

„Pole některá byla již zorána a zvláčena, na některých vyrážel krátký tmavozelený jetel, na jiných dosud žlutla strniště. Tu bylo nejživěji. Malé, do pestrých sukének a kabátků přistrojené husopasky hlídaly tu své zobající a kejhající kalouny; hoši ‚pásli puštěnou‘ a přitom rozdělávali si ohničky, z blízkých brambořišť jablka vytahovali a v horkém popelu je pekli.“
(NOVÁVKOVÁ 1957: 77)

Nejvýstižněji je vylíčena všednodenní činnost obyvatel městečka v sedmé kapitole. V textu je přesně ukázáno, čím se lidé zaměstnávali v zimě a jak byli v důsledku nepříznivého zimního počasí uvězněni ve svých domovech.

„Lidé v městečku často po celý týden nevyšli ani za humna svých stavení; obstarali si dobytek a od rána do večera hleděli si svých drobných živností, tkali plátno, seděli za stávkem punčochářským, pracovali o dýmkách, zabývali se ševcovinou, krejčovinou, prodávali v krámech. [...] V nejednom stavení rachotil stav po celý den i noc. [...] Hospodyně vždy velmi zaměstnané pobesedovaly si při draní a popovídaly si o neobyčejných příhodách, zjeveních a strašidlech, že to po celý pak rok pamatovaly. [...] Na vesnicích bylo ještě tišeji; zde besedy jen málo byly pěstovány, stavení osamělá, málo přístupná, sama jaksi tlumila přátelská setkání. Projížděli-li formani některou vesnicí, zhusta ani s človíčkem se nesetkali.“
(NOVÁVKOVÁ 1957: 89)

Podle kronikáře Josefa Dvořáka byla řemesla vyjmenovaná v úryvku opravdu v Proseči provozována. (DVOŘÁK: 135) Hlavně dýmkařství, které je pro Proseč typické. Je tedy zřejmé, že se Nováková nechala do velké míry inspirovat skutečností, kterou důkladně znala, a zásluhou toho nám v dnešní době podává její dílo cenné

dokumentární svědectví o vizuální podobě městečka a o všedním životě na Prosečsku v druhé polovině devatenáctého století.

Pokud by se mělo porovnat pojetí času v *Dětech čistého živého* a v *Úlomcích žuly*, muselo by se konstatovat, že v obou dílech je pracováno s konkrétními roky a událostmi, které opravdu odpovídají realitě a dokazují autorčino lpění na faktech.¹⁷ Nicméně v románu je vidět už mnohem důmyslnější práce s tímto prvkem. Nováková ho nepoužila jen pro zakotvení děje na časovou osu, ale i jako prostředek pro barvitější líčení.

---

¹⁷ V *Úlomcích žuly* je to např. zmínka o založení školy v Budislavi roku 1824 (NOVÁKOVÁ 2001: 86). Stejnou událost datují i na <<http://www.obecbudislav.cz/informace-o-obci/historie/vznik-obce/>>

8 Dialekt

Jak už bylo naznačeno v kapitole o místních názvech, autorka pracovala ve svých dílech s východočeským dialektem. Ten se projevuje v řeči postav i vypravěče. Nářečních prvků se vyskytuje v obou knihách tolik, že k nim sama autorka připojila vysvětlivky. S odstupem času je rozšířili pro větší srozumitelnost textu dnešnímu čtenáři i samotní editoři. Pokud se však čtenář setkává s východočeským dialektem poprvé až u Novákové, může se pro něj stát i přes tuto pomoc četba náročnější.

Užité nářečí přispívá k podání co nejvěrohodnějšího obrazu Prosečska. Je to nejvýraznější z prvků, kterými byl tento region vyobrazován. Při čtení upoutává nejvíce pozornosti.

Dialekt v lexiku postav byl typickým prvkem realistických děl. Měl jednak charakterizovat postavu, a jednak ji zasadit do určitého kraje, pro který bylo užité nářečí typické. To mělo také navodit věrohodnost realistické fikce. Nářečí dále dodává ději živosti, ozvláštňuje ho a činí ho přitažlivějším.

V povídce *Drobová polévka* podtrhla autorka výjimečnost hlavní postavy devadesátileté stařenky Chlebounové právě dialektem, který ji odlišuje od ostatních mladších příbuzných, vypovídá o jejím vzdělání a také sociálním postavení.

„Nevíš, jaká byla dýda mezi lidem, - si mladá – mnoho nepamatuješ – kdežpak robotu panskou! Milá holka, to bys **tepru** poznala! – My s tátou neli jenomejc barák – šak ho znáš – narodila ses tam – a vyrostla – a neli sme dvacet šest dní robotu – třináct sme platili – třináct d’áli sami – a **ídlo** na robotu sme si nosili! Museli sme až do perňštejnskýho a **oujezdskýho** dvora **voves** vodvádet – jeden štuk příze upříst – byly to, holečku **zlatej**, těžký časy! Nemeli sme kolikrát co íst; táta chodil do mesta pro přízi a dílo vodvádet – kalčil jako vy tu –všickni sme mu pomáhali – a tam koutyl čtvrtci krupice neb krupek – bylo nás šest – a my z toho vařili celičkej **tejden** – ale z vody, holečku zlatej, z vody!“
(NOVÁKOVÁ 2001: 11)

Typické prvky východočeského dialektu druhé poloviny devatenáctého století jsou zřejmé např. z řeči mlynářky Lexové z *Dětí čistého živého*:

„Pod’vej se, Růženko, koho tu máme, no jenomej se nevoslejchej, pojď semka. [...] Podej přece ruku **Iřikoj**, nestydí se za nás, **třá** je pánem, šstudentem.“
(NOVÁKOVÁ 1957: 249)

Nebo když si Faimonová stěžuje u pátera Saláška na víru dětí ducha čistého živého:

„Něco na tom **bejt** musí, sic **ináč** by **vo** tom šady nehovořili. Sami tem schůzkám **svejm** říkaj hody lásky, - **každej** si pomyslí, jaká to láska je! Manželstvo mají ve **vopovržení**, můj i Lexa i ti zvoštatní neřekne manželka, řekne pomocnice, hospodyně, sestra, dyž maj děti ke křtu dát donýst, musí je nutit a vyhrožovat **im**. Inu, milostpane, je haňba poudat...“
(NOVÁKOVÁ 1957: 79)

Řeč Jiřího Koutného a pátera Saláška dokazuje, že autorka pracovala s dialektem v promluvách postav jako s uměleckým prostředkem. Tyto dvě postavy se totiž odlišují od ostatních tím, že mluví spisovným jazykem, což poukazuje na jejich učenost a staví je na vyšší úroveň než ostatní venkovany. Ti k nim vzhlíží jako ke vzdělancům a váží si jich. Je tedy zřejmé, že autorka ve svých literárních pracích neusilovala jen o vymezení východočeského dialektu.

Nářečními výrazy se nevyznačuje výhradně jen řeč postav, jak tomu bylo u jiných realistických autorů (BASTL: 122). Dialekt proniká i do pásma vypravěče. V tomto případě je ale řeč nářečím jen zabarvena a vyskytující se dialektismy jsou uvedeny do uvozovek. V *Úlomcích žuly* jsou to např. frekventovaná slova: d'ouče (děvče), bandory (brambory), poscení (posvícení), ud'ála (udělala), kořauka (kořalka) stará svarbí (stará svatbí). V *Dětech čistého živého* se opakují výrazy jako: štátuje (socha), myšlénka (zde jen změna kvantity), pečánky (opékané brambory – IBID.: 141) atd.

Hláskové obměny v dialektu uvedeného v románu *Děti čistého živého* a v *Úlomcích žuly* shrnul Miroslav Bastl: „(1) **vypouští se hláska j**: Iřík, istější, inší čas, im; (2) místo hlásky **k se vyslovuje h**: nihdá (nikdy), hdy (kdy); (3) hláska **v se nahrazuje samohláskou u**: kreu, pouši (po vsi), doučata (děvčata); (4) hláska **h se ve spojení hr, hř vypouští**: romada (hromada), říchy (hřichy); (5) ve 3. p. se mění koncovka: řek sem bratroj (bratrovi), k pantátoj (pantátovi) (IBID.).

Body 1, 3 a 5 jsou charakteristické pro východočeské nářečí (HODURA: 300–301). Dalšími prvky, které s ním korespondují a jsou společné i pro nářečí středočeské, jsou: (1) **ej za ý** (bejt, každej); (2) **místo o** je na začátku slov **vo** (voves); (3) **místo ú** je **ou** (ouřad) (IBID.: 300).

Je evidentní, že se v literárních pracích Novákové vyskytovalo skutečných prvků východočeského nářečí opravdu mnoho. Zda jsou ale všechny užití prvky typické pro toto nářečí je otázkou. V pasecké kronice učitele Antonína Trkala se píše, že když se román *Děti čistého živého* dostal mezi místní obyvatele, byli někteří vylíčenou mluvou dotčeni. Jedna žena si dokonce dovolila autorce poznamenat: „Ale milostivá paní, vždyť my tak nemluvíme, neříkáme třá, nýbrž třeba, neprotahujeme née a jiné.“ (Cit. podle TRKAL 1913: 177) Antonín Trkal souhlasí s ženou, která si toto troufala Novákové namítnout a dodává, že dialektem, který spisovatelka použila, „mluvili ti starší, kteří tu mezi námi již nežijí, ti mladí a nejmladší – díky škole – tak nemluví.“ (IBID.: 177)

Jak uvádí ve svém článku Ludmila Knížková, ke sporu o podobě nářečí a způsobu jeho zaznamenávání se Nováková dostala i se svým zasvěcovatelem do místních poměrů, učitelem Josefem Chalupníkem. (KNÍŽKOVÁ: 8)

Ve vzpomínce Terézy Novákové na Budislav, již citované ve druhé kapitole, sama přiznává, že řeč východočeských venkovanů jí není zcela srozumitelná a jejím „pravidlům a jemnostem“ (Cit. podle CHALOUPKA: 27) se stále učila a pokládala za nemožné, aby se je někdy úplně doučila. Tento fakt ji také odlišuje od jiných autorů vesnické prózy, neboť ti používali ve své tvorbě dialekt, který jim byl velmi blízký, protože z daného regionu pocházeli.

Lze se tedy domnívat, že Nováková v případě nářečí zachytila spíše domněle slyšenou podobu a brala ho jako umělecký prostředek, který přidá dílům na věrohodnosti a oživí je. Dialekt v řeči postav a vypravěče je používán v povídkách i v románu stejným způsobem. V tomto směru nedochází u autorky k žádnému většímu pozorovatelnému vývoji.

9 Odívání a obydlí

9.1 Venkov vs. město

Teréza Nováková zpodobila ve svých literárních dílech Prosečsko jako chudý podhorský kraj. To konstatoval i Haněl v *Dětech čistého živého*: „My sme chudý městečko, –z tý špatný půdy sotva sme živi.“ (NOVÁKOVÁ 1957: 128) K tomu, aby co nejvíce vynikly bídné poměry v této oblasti, je postaveno do kontrastu s Prosečí větší město Litomyšl nebo metropole jako Vídeň a Hamburk. Tato města představovala pro hrdiny románu výzvu. Jedině tam totiž mohli dojít slávy a dosáhnout lepší životní úrovně. Z vesnic tedy hrdinové buď prchají, jako je tomu v případě Manči Pešavové z *Dětí čistého živého*, nebo v horším případě jsou na chudém venkově odsouzeni žít či živořit (ČERVENKA: 370).

I v *Úlomcích žuly* lze nalézt analogii mezi městem a vidinou lepšího života. Názornou ukázkou je situace, kdy si stará Loučková zasteskla, v jaké žijí s vnučkou bídě. Malá Mílinka k ní hned přiskočila a pokoušela se babičku utěšit:

„Bajčko, neplačte! Až budu veliká, půjdu do služby do Oujezda, budu se mít dobře, vás si vezmu k sobě, vy taky se budete mít dobře! Dostanu hodně peněz a pak budeme pořád a pořád pít buchty a koláče a budem jako hraběnky!“
(NOVÁKOVÁ 2001: 44)

Prostředkem pro znázornění kontrastu mezi prosečským venkovem a životem ve městě byl Novákové popis oděvů a obydlí.

Odívání

Autorka, jak už bylo zmíněno v kapitole *Teréza Nováková a Prosečsko*, měla velkou oblibu ve studiu lidových krojů. Její znalosti o odívání východočeského lidu byly velmi hluboké a jen těžko jí v tomto oboru mohl někdo konkurovat. To se také zásadním způsobem promítlo do jejích uměleckých prací.

Popis oděvů, kromě těch nejdetailnějších, však neměl u Novákové plnit pouze funkci dokumentární¹⁸. To byla v literárních dílech funkce až sekundární, neboť oděv

---

¹⁸ Pouze funkci dokumentární plnily nejdetailnější popisy péče o oděv a jeho nošení.

měl ještě mnohem důležitější úkol. V povídce *Zrána před svatbou* hraje dokonce hlavní roli. Celá črta je věnována svátečnímu oděvu staré svatbí. V ostatních povídkách a v románu měl šat charakterizovat postavy a kraj. Chudoba regionu je dokreslena právě nuzným oblečením postav:

„Na hlavě má Chlebounka po starodávném způsobu uvázaný šátek černý, na lemu květovaný, tři cípy visí jí po zádech, při čele vylézají ze šátku úplně bílé vlasy; zvadlý, trochu nadmutý krk vroubí ‚výložek‘ košile, zažloutlý a leckde mezi ‚vázankami‘ potrháný. Na sobě má stařena starou vatovanou jupku, na rukávech otřepenou, leckdes roztrhanou a záplatovanou, při níž vpředu chybějí jednotlivé knoflíky, sepranou šotyšovou zástěru a vybledlou pruhovanou sukni, na nohách velké bačkory.“ (NOVÁKOVÁ 2001: 9)

Protipólem nejen ke staré Chlebounce, ale i ke všem ostatním venkovánům Prosečska staví autorka Manču Pešavovou. Ta se, na rozdíl od Milinky, po odjezdu do velkého města jako hraběnka opravdu měla. Jejím návratem z ciziny do rodného kraje dává autorka vyniknout bídě podhorské vesnice. To je demonstrováno především na Mančině honosném oděvu, který naprosto nezapadá do rázu kraje a vzbuzuje rozruch a závist mezi chudými lidmi.

„Boky a poprsí silně vystupovaly a zřetelně se rýsovaly v jemné vlněné látce šatu barvy sytě růžové. Dle tehdejší módy měl kolem řasnaté sukne našity a nabírané podlinky, bílými krajkami lemované, tunika, po stranách vykasaná, olemována byla taktéž krajkami a vzadu spojena nesčíslnými růžovými vázankami, krajky bělaly se u hlubokého srdcovitého výstřihu živůtku a u širokých rozevřených rukávů. Na pravé ruce, slunečník pozdvihující, se jí rukáv odhrnoval a objevoval zlatý, stuze podobný náramek.“ (NOVÁKOVÁ 1957: 235–236)

Obydlí

Podobně jako studium lidového kroje byla velkou vášní Novákové i vesnická architektura. Své znalosti o venkovských stavbách uplatnila v *Úlomcích žuly* i v *Dětech čistého živého*. Nutno podotknout, že popis staveb, opět vyjímaje ty nejdetailnější, podobně jako oděvů, je složkou syžetu a až sekundárně plní funkci dokumentární.

Po vylíčení celkového vnějšího vzhledu jednotlivých stavení směřuje autorka svoji pozornost k interiéru obydlí. Jednotlivé pokoje, jejich vzhled a zařízení jsou pak dějištěm nebo obrazem lidských osudů (ČERVENKA: 335). Aby byl ukázán rozpor

mezi vesnicí a městem, byla zvolena ukázka interiéru Faimončina obydlí a do kontrastu s ním postaven městský byt Kostlána z Litomyšle.

„Pomáhala mu, podávajíc ruku, přes velmi vysoký práh do polotemné síně s hliněnou, leckdes do hlubokých dolíků rozpukanou podlahou, kde stála malovaná skříň, dvě podobné jí truhly a kde na hřebecích a kolících u vchodu do blízké stáje viselo všeliké řemení, chomouty **pod nimiž staré kusy kůže a provazů po zemi se válely**. Opět bylo páterovi vystoupiti na vysoký práh a sestoupiti do velmi nízké a dlouhé jizby, skorem tak šedé jako síňka, třebaže do roubené stěny zasazeno se dvou stran po páru malých, špinavých okének. Kolem široké postele tmavých pruhovaných peřin, **napříč do sednice postavené**, kráčeli blíže k okénkům, k velikému stolu v rohu; **nad ním nebylo obrazů ani nápisů**, jen v úhlu jizby upevněna obvyklá černá skříň koutnice, pevně uzamčené.“
(NOVÁKOVÁ 1957: 82)

Takto nuzně a v šedých barvách vyhlíželo stavení Faimonových z Rovinky. Je to asi nejbídnejší a nejzanedbanější popsané obydlí v románu. Skrze toto stavení je charakterizována celá obec Rovinka jako chudá, zapadlá a nehostinná. Výše uvedená ukázka je nicméně extrém chudoby, kterou Nováková vypočetnila. Takový obraz nelze vztahovat na celé Prosečsko. Podobně bídne byly v románu chalupy na Pasekách nebo v *Úlomech žuly* je stejným způsobem popsána místní část Budislavi Dolec. Jinde byli obyvatelé sice chudí, ale jejich domácnost není zobrazena jako zanedbaná.

K umocnění nuzného života na venkově použila Nováková kontrastu s litomyšlským bytem Kostlána, kde je vše nablýskané, zdobné a sedí se na měkkých židlích.

„Kostlánův dům, na pohled velmi omezený co do prostory, byl značně hluboký a obsahoval více místností, než by se kdo byl nadál. Dopředu byla za ohromným pokojem ještě kuchyň a komora; vzadu rozdělili si Kostlánovi velikou ‚hospodářskou sednici‘ tenkou zdí na dvě prostory velmi dlouhé, z nichž ona širší sloužila za celodenní bydliště a souvisela s kuchyňkou, kterou zároveň osvětlovala, užší pak byla ‚parádním pokojíčkem‘, kde chován lepší nábytek. [...] Místo trnožového stolu stál tu stůl s **hlubokou zásuvkou**, místo lenoušků pořídli si židle s měkkými vycpanými sedadly, v koutě umístěna tmavohnědá cinkostna s lesklým nádobím, a v užším pokojíčku dokonce spatřil **truhlář vykládaný prádelník**, stoleček **vysoustruhovaných** noh se síťovou pokrývkou, hodiny s **alabastrovými sloupky** a **kovovými** postavičkami.“
(NOVÁKOVÁ 1957: 117–118)

Ve výše uvedeném textu je až nevídané, do jakých detailů je promyšlen popis bytu. Zpočátku objektivní líčení místností přechází do podrobného výčtu nábytku pozorovaného očima truhláře.

Popisem interiéru ale autorka nekončí. Čtenář má jedinečnou možnost podívat se venkovskému i městskému lidu doslova až do talíře. Ti nejchudší jedli zelovku a „pod ni bandory.“ (NOVÁKOVÁ 2001: 8) Velmi vzácný jim byl chléb. Ten musela dokonce Boštička před dětmi zamykat do truhly. A vůbec jim nevadilo, že je už tvrdý a z jedné strany plesnivý, klidně s ním uctili hosty. Taková bída se držela jen v některých chalupách. Jiní, kterým se vedlo o něco lépe, si mohli dovolit koupit „krmníka“ (NOVÁKOVÁ 1957: 167). Jinak byli živi z toho, co jim hospodářství dalo: jablka, zelovka, „vodouka“ (IBID.), mléko, hospodyně dělají „pečánky z jablek, nytynk neboli škubánky, nadívajny z jáhel a krupek“ (IBID.) atd.

Aby bylo vyzdviženo, jak chudí jsou ti nejbohatší chalupníci z podhorských vesniček, seznamuje Nováková čtenáře se stravou průměrného litomyšlského měšťana. Při návštěvě Kostlána je Kvapilovi a jeho kamarádům podána k večeři polévka¹⁹ a veřřová pečeně na kmínu s brambory. Nezvyklým nápojem pro ně bylo pivo, které jim hostitelé nalili. Autorka vypravuje, jak byl pasecký Kubík k tomuto nápoji nedůvěřivý a opatrně upíjel jen po malých doušcích. V Proseči bylo totiž zvykem pít rosolku (NOVÁKOVÁ 1957: 121). Na několika místech v románu také autorka zdůrazňuje, že oproti městu se v Proseči pila káva jen ojedinele, a to ve sváteční chvíle.

S jídlem také neodmyslitelně souvisí stolování. Ani to Nováková ve svých dílech neopomíjí a srovnává různé zvyklosti vesnických lidí s městskými. V Litomyšli se např. přinesla polévka na stůl nejdříve v míse a až poté se rozlévala do talířů. Na venkově jedli všichni z jedné mísy a jen ve svátečních chvílích se používaly talíře. I takto je poukázáno na nižší životní úroveň na Prosečsku.

---

¹⁹ Hospodyně uvařila jen polévku kapanou, zasmaženou. Kdyby prý ale měla čas, uvařila by masovou! (NOVÁKOVÁ 1957: 120)

9.2 Jedinečnost T. Novákové v popisu odívání a obydlí

Na výše uvedených ukázkách je vidět, že autorčin způsob zobrazování reality je velmi specifický. Jak při popisu oděvů a domácností, tak i celých budov se autorka zaměřuje na detaily všedních věcí, které by většině lidí snadno unikly.²⁰ Ve Faimončině světnici si dokonce všímá i toho, co tam není.²¹

Některé detailní popisy mají dokonce pouze funkci dokumentární²². Nevýznamný pro děj je např. velmi podrobný popis Lexova mlýna:

„Lomenice jeho obrácena k cestě a na spodním prkně kukly červeným písmem bylo napsáno, že ‚tento krov byl znovu vyzdvižen r. 1781 od Daniela Lexy‘. Nad datem pak mezi kvítím ještě namalována věta: ‚Předně Bůh jest hospodářem a já jenom šafářem‘. [...] Celé stavení bylo, až na chlévy a komíny, zbudováno ze dřeva, stářím značně zešedlého; stodola vynikala svou nepoměrně vydutou jehlancovitou střechou, pokrytou dochy, které přečnívaly k ohromným vratů; dlouhé a nízké sruby z černých již povalů táhly se nazad stavení, nízká byla i hlavní sednice, jejíž drobná okénka blyštěla se pod lomenicí, a hned vedle ní byl vstup do prkenné mlýnice.“
(NOVÁKOVÁ 1957: 44)

Tento úryvek je zároveň dobrým příkladem, jak Nováková ve svých textech zužitkovala široké poznatky o východočeských reáliích (konkrétně lomenicích).

Jedinečný přístup spisovatelky k vykreslení oděvů a domácností je dán jednak jejími unikátními znalostmi z oblasti etnografie, a jednak ženským pohledem na věc. Její popisy pak nabývají zcela nevšedních rozměrů a významů a dostávají veristický ráz (FILIPOWICZ: 841). To znamená, že autorka velmi podrobně zachycuje drobné ženské domácí činnosti a reálie ženské sféry života, které jsou natolik běžné, že by jen těžko někomu napadlo jim věnovat v literárním díle a vůbec i v životě větší pozornost (IBID.).

Ukázkou veristického popisu v románu *Děti čistého živého* je precizní obraz Rozárčina pokoje v šesté kapitole (NOVÁKOVÁ 1957: 75), kde autorka vypočítává zařízení místnosti počínaje různými kusy nábytku přes nádoby a záclonami konče. Dále se čtenář v díle setkává s četnými pasážemi, v nichž se dozvídá, jak hospodyně připravovala pokrm nebo jak háčkovala.

²⁰ Tyto detaily jsou v úryvcích zvýrazněné.

²¹ Nad stolem nebyly žádné obrazy ani nápisy.

²² Dobrým příkladem je také důkladný popis Kubíkovy usedlosti.

Ženský pohled a národopisné znalosti se nejvíce projeví v povídce *Zrána před svatbou*, v níž je vyličeána péče o oděv. Nováková se nespokojila jen s podrobným popisem toho, co má postava na sobě, ale vyžívá se i v líčení, jak správně měl být oděv oblečen nebo kolik práce dalo jeho čištění, škrobení apod. Autorka v tomto případě podala dokumentární obraz tehdejšího lidového kroje.

Lze si jen těžko představit, že by tímto způsobem psal autor – muž. Ten by tak podrobné a často se v textu vyskytující popisy spojené s všedním životem žen zaznamenával jen stěží. To ostatně dokazují i realistické vesnické romány Karla Václava Raise, bratří Mrštíků, Karla Klostermanna nebo Jana Herbena, které s dílem Terézy Novákové srovnával ve své studii Marcin Filipowicz.

Pokud by měl být sestroměn graf vývoje způsobu zacházení autorky s popisem odívání a domácností od *Úlomků žuly* k *Dětem čistého živého*, byla by to práce velmi snadná. Stačilo by načrtnout přímku, která by značila konstantní stav, což vypovídá o velké slabosti autorky pro tyto dvě oblasti lidové kultury a neschopnost vzdát se jejich podsouvání čtenáři.

Závěr

Cílem mé práce bylo popsat, jak vyobrazila Teréza Nováková Prosečsko ve svých literárních dílech. Sledovala jsem, jaké prostředky k tomu využívá a do jaké míry jsou její líčení fakticky přesná. Na komparaci vybraných děl, která vznikla v odlišnou dobu, jsem dále pozorovala vývoj její tvorby, zda se zobrazovaný svět v dílech něčím liší a jakým způsobem promítla do těchto děl svoji osobnost.

Ze studia zvolených uměleckých prací a dostupné sekundární literatury je zřejmé, že Nováková ke kraji přilnula, což se i zásadním způsobem odrazilo v jejích dílech.

Obraz dané lokality v *Úlomcích žuly* a v *Dětech čistého živého* jsem posuzovala z několika úhlů pohledu. Jedním z nich se stalo porovnání použitých místních názvů s konkrétní geografickou realitou. Na základě místopisných znalostí rodáků a dále z konfrontace s mapovými podklady jasně vychází, že se autorka ve svých raných povídkách striktně drží reality. To se však postupem času mění a v tvorbě se začínají objevovat pozměněná místní jména. Ze srovnání způsobů zobrazování krajiny vyplývá, že zatímco v prvním dílu povídkového souboru je pracováno s konkrétním reálným prostorem, který je zdokumentován až s neuvěřitelnou přesností, v pozdějších povídkách a v románu se mnohem důležitějším stává subjektivní a lyričtější popis krajiny. Na tomto zkoumaném aspektu je vidět, že se vztahem Novákové ke kraji se úměrně mění i jeho obraz.

Použitý dialekt měl posloužit k oživení děje a navození větší autenticity. I když byla ale autorce tato mluva cizí, vystihla její základní prvky natolik, že lze lehce rozlišit, o které nářečí se jedná.

Důležitou roli v její tvorbě hraje také čas, který vnímá nejen v rovině lineární, ale i cyklické a používá jej jako prostředek k dokumentárnímu zobrazení Prosečska, které je pak v pozdějších dílech barvitější.

Obraz regionu je dále utvářen poznatky Novákové z oblasti národopisu. Ty promítla do popisu odívání, staveb a domácností. Ve zmíněných popisech se projevil i její ženský pohled na věc a nevídaný smysl pro detail.

Díky autorčině dokonalé znalosti místního prostředí, fenomenální paměti a schopnosti převést viděné a slyšené do svých děl nabývají knihy až dokumentární

hodnoty. Po důkladném rozboru *Úlomků žuly* a *Dětí čistého živého* jsem dospěla k závěru, že obraz Prosečska v díle Terézy Novákové je i přes subjektivní a lyrické popisy krajiny v pozdějších tvorbě věrným zachycením daného regionu v druhé polovině 19. století. Autorka se očividně držela teze realismu, že umění má mít především funkci poznávací, kterou však ve svých dílech dovedla až do krajnosti. Četba analyzovaných děl může být způsobem, jak se poutavou formou seznámit s podobou tehdejšího Prosečska.

Seznam použitých pramenů a odborné literatury

Prameny

NOVÁKOVÁ, T.: *Děti čistého živého*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957, 453 s.

NOVÁKOVÁ, T.: *Úlomky žuly*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, 293 s. ISBN 80-7106-376-2.

Státní okresní archiv Chrudim; Archiv městyse Proseč (u Skutče), Kronika Paseky I (Trkal, A.). Dostupné také z http://issuu.com/mestoprosec/docs/kronika_paseky_1?e=5509436/6563355

Státní okresní archiv Chrudim; Archiv městyse Proseč (u Skutče), Kronika Proseč I (Trkal, A.). Dostupné také z http://issuu.com/hspanner/docs/kronika_prosec_1/1?e=4241270/3063801

Státní okresní archiv Chrudim; Archiv městyse Proseč (u Skutče), Kronika Proseč IV. - 1. část (Dvořák, J.). Dostupné také z http://issuu.com/hspanner/docs/kronika_prosec_4a/1?e=4241270/4462964

Tematicky uspořádané materiály k výstavě Polička v životě a díle Terézy Novákové, archiv Městského muzea a galerie Polička

BUKÁČEK, Z.. osobní rozhovor, dne 15. 5. 2014

ČEŠKOVÁ, V.: osobní rozhovor, dne 25. 4. 2014

KLADIVO, O.: osobní rozhovor, dne 10. 4. 2014

Odborná literatura

BASTL, M.: Prosečsko v díle Terézy Novákové. In: KOBETIČ, P. (ed.) *Chrudimský vlastivědný sborník*. Chrudim: Regionální muzeum v Chrudimi, 2006, č. 10, s. 117-148 ISBN 80-903365-9-5.

ČERVENKA, M. a kol.: *Na cestě ke smyslu. Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005, 1051 s. ISBN 80-7215-244-0.

DOSKOČILOVÁ, J.: *Děti čistého živého* [online]. Brno, 2009 [cit. 2014-03-20]. 80 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví.

DVOŘÁK, J.; DVOŘÁK, V.: *Česko-bratrské Prosečsko*. Benešov: Eman, 2005, 495 s. ISBN 80-86211-43-6

FILIPOWICZ, M.: Verismus románu Terézy Novákové *Děti čistého živého* jako ženská realizace žánru vesnického románu období realismu. *Česká literatura. Časopis pro literární vědu*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2005, roč. 53, č. 6, s. 839-851 ISSN 0009-0468.

HÁP, J.: *Srovnání postav Kvapila a Koutného v románu Děti čistého živého s jejich skutečnými prototypy*. Hradec Králové, 1973. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka a literatury.

HODROVÁ, D.: *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie*. Praha: Koniasch Latin Press, 1994, 211 s. ISBN 80-85917-03-3.

HODROVÁ, D. a kol.: *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*. Praha: H&H, 1997, 249 s. ISBN 80-86022-04-8.

HODURA, Q.: O českém jazyce. *Naše řeč* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 1925, ročník 9, číslo 10, s. 300–311 [2014-05-22] ISSN 0027-8203. Dostupné také z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1293>>

HONZÍK, J.: Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T.: *Děti čistého živého*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957, 453 s.

CHALOUPKA, O.: *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, 132 s.

JANÁČKOVÁ, J.: Komentář. In: NOVÁKOVÁ, T.: *Úlomky žuly*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, 293 s. ISBN 80-7106-376-2.

JANÁČKOVÁ, J.: Krajina v posledních románech Terézy Novákové. In: *Román mezi modernami. Studie z historické poetiky*. Praha: Československý spisovatel, 1989, 276 s.

KNÍŽKOVÁ, L.: Přátelství učitele Josefa Chalupníka se spisovatelkou Terézou Novákovou a s jejími syny Theodorem a Arnem ve světle vzájemné korespondence. *Chrudimské vlastivědné listy*. Chrudim: Okresní muzeum Chrudim, 1995, roč 4, č. 5, s. 8-12. ISSN 1214-7508.

KUBAN, J.: *Konfrontace reality a fikce v dílech Karla Václava Raise s přihlédnutím k oblasti Trhové Kamenice* [online]. Praha, 2009 [cit. 2014-04-20]. 80 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka a literatury.

MOCNÁ, D.: *Záludný svět Povídek malostranských*. Praha: Academia, 2012, 194 s. ISBN 978-80-200-2065-9.

NOVÁK, A.: *O Teréze Novákové. Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. Česká Třebová : Fr. Lukavský, 1930, 76 s. Dostupné také z: <<http://arne-novak.phil.muni.cz/books/o-tereze-novakove-novak-1930>>

NOVÁK, A.: *Podobizny žen*. Praha: Fr. Borový, 1918, 242 s. Dostupné také z: < <http://arne-novak.phil.muni.cz/books/podobizny-zen-novak-1918> >

POHORSKÝ, M. a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961, 631 s.

SKŘIVÁNEK, M.; VOSYKA, S.: *Horní Újezd u Litomyšle*. Horní Újezd u Litomyšle: Obec Horní Újezd, 2010, 208 s. ISBN 978-80-254-8574-3.

SODOMKOVÁ, M.; SOLDÁN, L.: Budislavsko a Prosčečsko Terézy Novákové. In: ZAHRADNÍKOVÁ, M.: *Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 2004, s. 119-130. ISBN 80-85085-68-2.

STRÁNSKÁ, D.: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá, 1936, 148 s. Dostupné také z: < <http://www.nulk.cz/ek-obsah/lidopis/> >

THEER, O.: Teréza Nováková: Děti čistého živého: Román ze života lidu na východě Čech. *Přehled* 7, 1909, č. 36, s. 627–628.

Internetové zdroje

Mapy.cz [online]. [cit. 2014-04-16]. Dostupné z <http://www.mapy.cz/#!q=Prose%25C4%258D&t=s&x=16.152529&y=49.804467&z=13&d=muni_2297_0>

Obecbudislav.cz [online]. © 2014 [cit. 2014-04-30]. Dostupné z <<http://www.obecbudislav.cz/informace-o-obci/historie/vznik-obce/>>

Obecporici.cz [online]. ©2012 [cit. 2014-04-20]. Dostupné z <<http://www.obecporici.cz/28-mladocov/>>

Resumé

Tato bakalářská práce se zabývá rozbořem dvou literárních děl české spisovatelky Terézy Novákové, které se bezprostředně vztahují k Proseči a jejímu okolí, kde Nováková pobývala. Cílem práce je ukázat, jak Nováková Prosečsko v jednotlivých dílech a v porovnání s tehdejší realitou zobrazuje. V teoretické části práce je nastíněn vztah autorky k danému regionu a její umělecký vývoj. Součástí práce je dále charakteristika povídkového souboru *Úlomky žuly* a románu *Děti čistého živého*. Praktická část se skládá z kapitol, které jsou věnovány jednotlivým prostředkům, jimiž obraz regionu autorka utvářela. Těmi jsou místní názvy, popis krajiny, oděvů, obydlí práce s časem a dialekt. Z analýzy vybraných děl vyplývá, že Teréza Nováková zpodobila daný kraj až dokumentárním způsobem.

Summary

This thesis deals with analysis of two literary works of the Czech writer Teréza Nováková, which are directly connected with the town of Proseč and its surroundings where she stayed. The purpose of the thesis is to demonstrate how Nováková reflects the image of Prosečsko in the individual works in comparison with the reality of her time. The theoretical part of the thesis describes the relation of the author to the region, and her artistic development. Furthermore, characteristics of the novel *Úlomky žuly* and the romance *Děti čistého živého* are part of the thesis. The practical part consists of chapters devoted to individual means the author used to create the image of the region. These means include local names, description of the landscape, clothing, housing, as well as working with time and dialect. Based on the analysis of the selected works we can conclude that Teréza Nováková depicted the region almost in a documentary way.

Klíčová slova

Teréza Nováková, Úlomky žuly, Děti čistého živého, Proseč, Prosečsko, Budislav, dokumentárnost, etnografie

Keywords

Teréza Nováková, Úlomky žuly, Děti čistého živého, Proseč, Prosečsko, Budislav, documentarity, ethnography

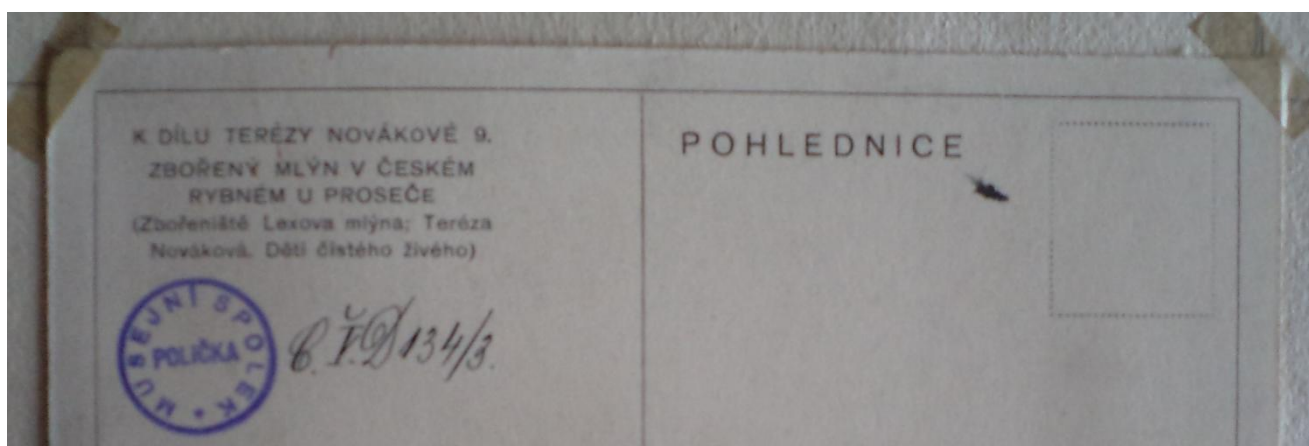
Přílohy

Příloha č. 1

Obrazová příloha

Obr. 1 Přední strana pohlednice se zbořeníštěm Lexova mlýna.

Obr. 2 Zadní strana pohlednice.

Obr. 3 Hospoda U Králů.

Obr. 4 Pamětní deska na zdech myslivny Na Borku.